

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti

Monica Antolović, Mihael Bađun, Jelena Barić, Tea Bošnjaković, Asja Bedić, Maša Buranji,
Sanja Delić, Petra Galović, Dora Hornik, Ana-Marija Horvat, Saranda Kadria, Margareta
Kušanić, Klara Macolić, Janko Matošević, Iva Neljak, Marija Obuljen, Karla Papeš, Ozana
Perković, Leopold Rupnik, Željka Sivar, Tena Starčević, Franka Šimović, Petra Štefičar, Karla
Taradi, Ana Trajanov, Nikola Trstenjak

Projekt studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

16. – 28. siječnja 2019.

IZLOŽBA *DEUTSCH-RÖMISCHES BREVIER (1518. – 2018.)*

500 GODINA

400 PRIMJERAKA

1 OBLJETNICA

Zagreb, 2019.

Ovaj rad izrađen je u okviru nastave na Odsjeku za povijest umjetnosti, u suradnji sa Odsjekom za germanistiku, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Sanje Cvetnić, red. prof. (Odsjek za povijest umjetnosti), Antonele Konjevod, više lektorice (Odsjek za germanistiku), dr. sc. Danka Šoureka, doc. (Odsjek za povijest umjetnosti) i dr. sc. Tanje Trška, doc. (Odsjek za povijest umjetnosti) i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Što je brevijar?	5
2. Prvi hrvatski tiskani brevijari.....	5
3. Prikaz <i>Krunjenja Bogorodice</i>	8
4. Brevijari i naručitelji	9
5. Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este (<i>Breviario di Ercole I d'Este</i>).....	11
6. Frankapanski grbovi.....	14
7. Giovanni Andrea Vavassore, Gregorius de Gregoriis i Njemačko-rimski brevijar	17
8. Njemačko-rimski brevijar i Krsto I. Frankapan u književnosti	19
8.1. Henry Thode, <i>Der Ring des Frangipani</i>	19
8.2. Milutin Cihlar Nehajev, <i>Vuci</i>	20
9. Krsto I. Frankapan i Apolonija Lang od Wellenburga.....	23
10. Ivan Rendić, <i>Krsto I. Frankapan na zagrebačkom Zrinjvcu</i>	24
11. <i>Donjon</i> – visoko srce burga	26
12. Posjedi Bernardina i Krste I. Frankapana	27
13. Predgovor Njemačko-rimskoga brevijara.....	29
14. Pogovor Njemačko-rimskoga brevijara.....	30
15. Impressum izložbe i zahvale	32
Literatura	40
Mrežni izvori	42
Popis slikovnih priloga.....	44
Sažetak.....	45
Summary.....	46
Životopisi autora izložbe	47

Uvod

Cilj projekta vezan je za okvir izbornoga kolegija diplomskoga studija povijesti umjetnosti »Frankapani kao naručitelji« (modul Umjetnost renesanse i baroka), iz koga je potekao, a to je da putem izložbe omogući posjetiteljima i studentima koji su sudjelovali u njezinu ostvarenju upoznavanje s pojavom Frankapana kao tvorca hrvatske baštine i podsjeti na tu obitelj ne samo kao političke tragičare, nego i važne utemeljitelje – pogotovo – pisane kulture. Stoga smo jednu prešućenu, a veliku petstotu obljetnicu objavljivanja *Njemačko-rimskog brevijara* Krste I. Frankapana odabrali kao projektnu okosnicu. Brevijar je tiskan u Veneciji 1518. godine i ulazi u skupinu ranoga tiska, »postinkunabula«, a studenti su istraživanja pretočili u niz tekstova predstavljenih na izložbi s ciljem isticanja značenja frankapanskoga brevijara u hrvatskoj i europskoj baštini. Projektni cilj bio je i iskusiti moć vlastita istraživanja i postati dio tvorca kulturnih događanja (umjesto dosadašnjih iskustava publike, gledatelja, posjetitelja). Stoga smo odlučili pridonijeti cjelovitu tumačenju uloge Frankapana i njihove intelektualne ostavštine. Izložbom smo također željeli otvoriti prostor za mogući »povrat« u svijest javnosti o frankapanskim iznimnim ulozima u kulturu. Širi cilj bio je, dakle, dati doprinos virtualnoj restituciji uloge Frankapana u kolektivnom imaginariju zajednice. Na drugoj razini, cilj je također bio iskoristiti istraživački potencijal Filozofskoga fakulteta pa smo za ovu prigodu potražili suradnju s Odsjekom za germanistiku.

500
godina

400
primjeraka

1
obljetnica

Njemačko-rinski brevijar (*Deutsch-römisches Brevier*) tiskan je u Veneciji 1518. godine na poticaj Krste I. Frankapana i njegove supruge Apolonije Lang od Wellenburga. Brevijar je plod suradnje mletačkoga drvoresca Giovannia Andree Vavassorea (Valvassore) i tiskara Gregoriusa de Gregoriisa, a njemački prijevod latinskoga teksta pregledao je i korigirao franjevac Jacob Wyg.

Deutsch-römisches
Brevier
(1518. – 2018.)

Projekt studenata Odsjeka za povijest
umjetnosti Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

16. – 28. siječnja 2019.

Krist, sv. Krštofor i sv. Apolonija.
drvorez u *Njemačko-rinskom brevijaru*, [fol. 1r], 1518. (foto: S.
Cvetnić)

Slika 1. Uvodni plakat izložbe (dizajn: Leopold Rupnik)

Slika 2. Mihael Bađun, *Krsto I. Frankapan*, autorski crtež izrađen prema drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*

Slika 3. Tea Bošnjaković, *Apolonia Lang od Wellenburga*, autorski crtež izrađen prema drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*

1. Što je brevijar?

Asja Bedić, Saranda Kadria, Iva Neljak

Brevijar ili časoslov službena je knjiga Katoličke crkve koja se sastoji od molitvenih tekstova i čitanja koja su podijeljena prema danima u tjednu i satima u danu. Prvi usustavljeni brevijar javlja se u IV. stoljeću, dok je u XIII. stoljeću u Rimu sastavljen u obliku u kojem se koristi i danas, sa svim molitvama i liturgijskim čitanjima objedinjenima u jednoj knjizi. Od X. stoljeća brevijar se sastavlja za potrebe liturgijskog slavlja, a dotad su liturgijske knjige bile namijenjene određenim crkvenim službenicima. Zahvaljujući franjevcima širi se Crkvom, a naziv *Rimski brevijar (Breviarium Romanum)* dobiva nakon Tridentskog sabora (1545. – 1563.) kada postaje obavezan za čitavu zapadnu Crkvu. Dijelovi *Rimskog brevijara* su ordinarij (svakodnevne molitve), psalterij (psalmi raspoređeni po danima u tjednu), temporal (tekstovi za pojedine nedjelje i Gospodnje blagdane), sanktoral (liturgijski tekstovi za svetačke blagdane i spomendane) i komunal (čitanja i molitve za više svetaca).¹

Unutar brevijara časovi (*horae*) se dijele na noćne (*nocturni*) i dnevne. Dnevni su časovi *laudes matutinae* (jutarnje hvale), *prima* (oko 6 sati ujutro), *tertia* (oko 9 sati ujutro), *sexta* (oko podneva), *nona* (oko 3 sata poslijepodne), *vesperae* (predvečer) i *completorium* (završna večernja molitva).²

2. Prvi hrvatski tiskani brevijari

Karla Papeš

Kolika je važnost tiska na prostoru današnje Hrvatske potvrđuje podatak da je do 1500. godine tiskano pet hrvatskologoljskih knjiga – inkunabula. Prva od njih, ujedno i prva hrvatska tiskana knjiga, jest *Misal po zakonu rimskog dvora* iz 1483. godine. Među pet hrvatskologoljskih inkunabula ubrajaju se i dva brevijara. Mnogobrojnost klera uzrokovala je veću potražnju za tiskanim brevijarima.³

¹ Usp. *Opći religijski leksikon*, (ur.) Adalbert Rebić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2002., str. 167, 521, 666, 840, 946.

² Usp. AB [Anđelko Badurina], »Brevijar«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990. [1979.], str. 175-176.

³ Usp. Marijana Tomić, *Hrvatskologoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2014., str. 154.

Godine 1491. tiskan je prvi poznati hrvatskoglagoljski tiskani brevijar. Tabla pomičnih blagdana za trideset godina (1492. – 1522.) pomaže u određivanju godine tiskanja. Mjesto tiskanja i tiskar nisu poznati.⁴ Jedini primjerak nalazi se u Biblioteca nazionale Marciana u Veneciji. Fragment njegova kalendara na pergameni, prišiven na početku primjerka kasnijeg, Brozićeva brevijara, čuva se u Vatikanskoj biblioteci.⁵

Drugi poznati hrvatskoglagoljski tiskani brevijar jest *Brevijar hrvacki*, poznatiji kao Baromićev brevijar. Tiskan je 1493. godine u venecijanskoj tiskari Andreasa Torresania. Brevijar ima dva kolofona iz kojih se doznaje da ga je *korežao* (izvršio korekturu) Blaž Baromić te kada je i gdje tiskan. Sačuvano je nekoliko primjeraka brevijara. Dva nepotpuna primjerka čuvaju se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.⁶ Biserka Grabar (1984.) iznijela je tezu kako je Baromićev brevijar nastao kao liturgijska knjiga za potrebe zadarskih franjevac trećoredaca koji su često odlazili u misijska putovanja.⁷

⁴ Usp. Vjekoslav Štefanić, »Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz godine 1491. Prilog izučavanju glagoljaškog kalendara«, u: *Rad JAZU*, knj. 285, Odjel za filologiju, knj. 2 (1951.), str. 55.

⁵ Anica Nazor, *Ja slovo znajući govorim*, Zagreb: Erasmus naklada, 2008., str. 92.

⁶ Usp. isto, str. 93.

⁷ Biserka Grabar, »Tiskani glagoljski Baromićev brevijar«, u: *Slovo* 34 (1984.), str. 179.

Što je brevijar?

Asja Bedić
Saranda Kadria
Iva Neljak

Brevijar ili časoslov službena je knjiga Katoličke crkve koja se sastoji od molitvenih tekstova i čitanja koja su podijeljena prema danima u tjednu i satima u danu. Prvi usustavljeni brevijar javlja se u IV. stoljeću, dok je u XIII. stoljeću u Rimu sastavljen u obliku u kojem se koristi i danas, sa svim molitvama i liturgijskim čitanjima objedinjenima u jednoj knjizi. Od X. stoljeća brevijar se sastavlja za potrebe liturgijskog slavlja, a dotad su liturgijske knjige bile namijenjene određenim crkvenim službenicima. Zahvaljujući franjevcima širi se Crkvom, a naziv *Rimski brevijar* (*Breviarium Romanum*) dobiva nakon Tridentskog sabora (1543. – 1563.) kada postaje obavezan za čitavu zapadnu Crkvu. Dijelovi *Rimskog brevijara* su ordinarij (svakodnevne molitve), psalterij (psalni raspoređeni po danima u tjednu), temporal (tekstovi za pojedine nedjelje i Gospodnje blagdane), sanktoral (liturgijski tekstovi za svetačke blagdane i spomendane) i komunal (čitanja i molitve za više svetaca). Unutar brevijara časovi (*horae*) se dijele na noćne (*nocturni*) i dnevne. Dnevni su časovi *laudes matutinae* (jutarnje hvale), *prima* (oko šest sati ujutro), *tertia* (oko devet sati ujutro), *sexta* (oko podneva), *nona* (oko tri sata poslijepodne), *vesperae* (predvečer) i *completorium* (završna večernja molitva).

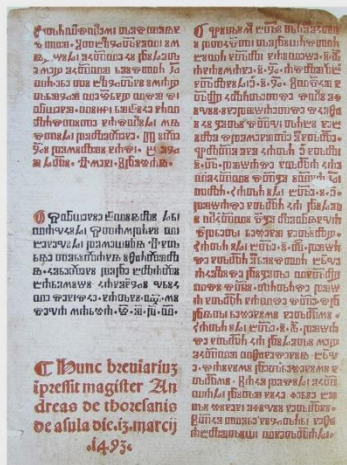
Uvez *Rimskoga brevijara* tiskara Jana van Keerberghena (*Breviarium Romanum. Ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum. Antverpiae: apud Ioan van Keerberghem, 1606.*).

39,37 × 25,73 cm, New York, The Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection, 1925 (foto: The Metropolitan Museum of Art)

Prvi hrvatski tiskani brevijari

Karla Papuč

Kolika je važnost tiska na prostoru današnje Hrvatske potvrđuje podatak da je do 1500. godine tiskano pet hrvatskoglagolskih knjiga – inkunabula. Prva od njih, ujedno i prva hrvatska tiskana knjiga, jest *Misal po zakonu rimskog dvora iz 1483.* godine. Među pet hrvatskoglagolskih inkunabula ubrajaju se i dva brevijara. Mnogobrojnost klera uzrokovala je veću potražnju za tiskanim brevijarima. Godine 1491. tiskan je prvi poznati hrvatskoglagolski tiskani brevijar. Tabla pomničnih blagdana za trideset godina (1492. – 1522.) pomaže u određivanju godine tiskanja. Mjesto tiskanja i tiskar nisu poznati. Jedini primjerak nalazi se u Biblioteca nazionale Marciana u Veneciji. Fragment njegova kalendara na pergameni, pršljen na početku primjerka kasnije, Brozičeva brevijara, čuva se u Vatikanskoj biblioteci. Drugi poznati hrvatskoglagolski tiskani brevijar jest *Brevijar hrvatski*, poznatiji kao Baronićev brevijar. Tiskan je 1493. godine u venecijskoj tiskari Andreaa Torresana. Brevijar ima dva kolofona iz kojih se doznaje da ga je *korrecao* (izvršio korekturu) Blaž Baronić te kada je i gdje tiskan. Sačuvano je nekoliko primjeraka brevijara. Dva nepotpuna primjerka čuvaju se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Biserka Grabar (1984.) iznijela je tezu kako je Baronićev brevijar nastao kao liturgijska knjiga za potrebe zadarskih franjevaca trećoredaca koji su često odlazili u misijska putovanja.

Stranica iz Baronićeva brevijara, Venecija, 1493.

(V. Benecih: Po mestré André Torizáné Azul: po Blaži Baroniću, 64-p. [1493.], 16 (foto: Wikipedia))

Slika 4. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

3. Prikaz *Krunjenja Bogorodice*

Nikola Trstenjak

Jedan od prikaza iz *Njemačko-rimskog brevijara* koji se posebno ističe svakako je prikaz *Krunjenja Bogorodice*. Radi se o drvorezu koji zauzima cijelu stranicu te je podijeljen na dvije zone pri čemu je gornja malo veća. *Krunjenje Bogorodice* prikazano je u gornjoj zoni, dok je u donjoj zoni smješten prikaz supružnika Krste I. Frankapana i Apolonije Lang u molitvi. Prikaz *Krunjenja Bogorodice* uobičajen je i vrlo popularan ikonografski motiv koji svoje izvore pronalazi u legendi prisutnoj već u VI. stoljeću. Prikazuje se Bogorodica kako nakon uznesenja živi u nebeskoj slavi na koju se aludira simboličnim činom njezina krunjenja kao Nebeske Kraljice.⁸

U gornjem dijelu prizora prikazana je Bogorodica koju kruni Presveto Trojstvo. Takav ikonografski tip prikaza *Krunidbe* pojavljuje se početkom XV. stoljeća u Italiji, Španjolskoj i Francuskoj te postaje uobičajenim ikonografskim tipom za čitavu zapadnu ikonografiju do XVII. stoljeća.⁹ U prikazu koji se u *Njemačko-rimskome brevijaru* pojavljuje dva puta (na početku i na kraju knjige) Bogorodica kleči sklopljenih ruku u molitvi okrenuta frontalno prema promatraču, njoj slijeva nalazi se Bog Otac, a zdesna Krist, dok iznad nje lebdi Duh Sveti u obliku golubice. Bog Otac i Krist sjede na prijestolju i imaju zrakastu aureolu kao Bogorodica i golubica. Bogorodicu okružuje trinaest kerubina koji oko njezina lika tvore oblik mandorle te pet kerubina koji se nalaze ispod i na čijim krilatim glavicama ona kleči. U pozadini se iza Krista kao nebeska pratnja nalaze svete, a iza Boga Oca sveci.

Potpis »3. A.« na dnu prijestolja na kojem sjedi Bog Otac otkriva autora drvoreza. Radi se o drvorezbaru, tipografu, kartografu i izdavaču Giovanniu ili Zoanu Andrei Vavassoreu (Valvassoreu), a pripisuje mu se pet od jedanaest velikih drvoreza iz Brevijara.

⁸ Usp. BF [Branko Fučić], »Krunidba Bogorodice«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990. [1979.], str. 368-369.

⁹ Usp. isto, str. 369.

4. Brevijari i naručitelji

Janko Matošević

Ispod prizora *Krunjenja Bogorodice* u *Njemačko-rimskom brevijaru* nalazi se i prikaz naručitelja, Krste I. Frankapana i Apolonije Lang. Krsto i Apolonija prikazani su u klečećem stavu sklopljenih ruku, a iznad njihovih glava na stiliziranim razmotanim svitcima ispisana su njihova imena. Na njihovoj odjeći vidi se njihov plemićki status: Krsto je prikazan u punoj viteškoj odori s mačem i kacigom položenom ispred njega, dok je Apolonija prikazana u raskošnoj plemićkoj haljini koju upotpunjuje nakit. Prikazani su u krajoliku koji se proteže u daljinu dok oni simbolički prisustvuju sceni Krunjenja Bogorodice.

Privatne narudžbe knjižnih djela, posebno onih nastalih u vrijeme dok Gutenbergov tiskarski stroj nije posve revolucionirao svijet pisane riječi, nerijetko su dobivale osobni pečat prikazima naručitelja u oslikanim, još uvijek rukopisnim knjižnim izdanjima. U *Njemačkom brevijaru za cara Friedricha III.*, nastalom nakon 1465. godine,¹⁰ rukopisnom tekstu prethode dvije oslikane stranice s prikazima poklekljih naručitelja. U slikanim pravokutnim okvirima lijeve stranice (fol. 1v) prikazan je u donjoj zoni car Svetoga Rimskoga Carstva Friedrich III. Habsburg (Innsbruck, 1415. – Linz, 1493.) u pratnji sinova Kristofa, Maksimilijana (kasnije cara Maksimilijana I.) i Ivana, nadvišeni prikazima Sv. Kristofora i Krista. Pandan tome prikazu predstavlja skupni portret Eleonore od Portugala s kćerima Helenom i Kunigundom u molitvi, također nadvišen svetačkim prikazima, Bogorodicom u haljini s klasjem te Sv. Augustinom (fol. 2r). Poput frankapanskih supružnika pedesetak godina poslije, Friedrich III. i Eleonora od Portugala sa sklopljenim rukama dižu pogled prema nebeskim zaštitnicima. Sva carska djeca prikazana su jednake dobi, iako ih je troje umrlo u drugoj godini života, prije nastanka brevijara.¹¹

Unutar zlatnih vitica koje uokviruju oba prizora nalaze se prikazi biljaka i životinja te grbova: na obje stranice prikazan je grb carske obitelji, a uz cara Friedricha III. prikazani su grbovi Austrije i Donje Austrije, dok je uz Eleonoru prikazan grb Portugala.

¹⁰ *Deutsches Breviarium für Kaiser Friedrich III., Sommergeil*, nakon 1465., rukopis na pergameni, München, Bayerische Staatsbibliothek, sign. BSB Cgm 68. Digitalna inačica dostupna na portalu Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum, <http://daten.digitalbibliothek.de/~db/0008/bsb00089715/images/index.html?seite=00001&l=de> (pregledano 3. siječnja 2019.).

¹¹ Martin Mutschlechner, »Frederick V: marriage and offspring«, u: *The World of the Habsburgs – a virtual exhibition*, <https://www.habsburger.net/en/chapter/frederick-v-marriage-and-offspring> (pregledano 20. prosinca 2018.).

Prikaz Krunjenja Bogorodice

Nikola Trstenjak

Jedan od prikaza iz *Njemačko-rimskog brevijara* koji se posebno ističe svakako je prikaz *Krunjenja Bogorodice*. Radi se o drvorezu koji zauzima cijelu stranicu te je podijeljen na dvije zone pri čemu je gornja malo veća. *Krunjenje Bogorodice* prikazano je u gornjoj zoni, dok je u donjoj zoni smješten prikaz supružnika Krste I. Frankapana i Apolonije Lang u molitvi. Prikaz *Krunjenja Bogorodice* uobičajen je i vrlo popularan ikonografski motiv koji svoje izvore pronalazi u legendi prisutnoj već u VI. stoljeću. Prikazuje se Bogorodica kako nakon uznesenja živi u nebeskoj slavi na koju se aludira simboličnim činom njezina krunjenja kao Nebeske Kraljice.

U gornjem dijelu prizora prikazana je Bogorodica koju kruni Presveto Trojstvo. Takav ikonografski tip prikaza *krunidbe* pojavljuje se početkom XV. stoljeća u Italiji, Španjolskoj i Francuskoj te postaje uobičajenim ikonografskim tipom za čitavu zapadnu ikonografiju do XVII. stoljeća. U prikazu koji se u *Njemačko-rimskom brevijaru* pojavljuje dva puta (na početku i na kraju knjige) Bogorodica kleči sklopljenih ruku u molitvi okrenuta frontalno prema promatraču, njoj slijeva nalazi se Bog Otac, a zdesna Krist, dok iznad nje lebdí Duh Sveti u obliku golubice. Bogorodici okružuje trinaest kerubina koji oko njezina lika tvore oblik mandorle te pet kerubina koji se nalaze ispod i na čijim krilatim glavicama ona kleči. U pozadini se iza Krista kao nebeska pratnja nalaze svetice, a iza Boga Oca sveci.

Popis »3. A.« na dnu prijestolja na kojem sjedi Bog Otac otkriva autora drvoreza. Radi se o drvorezbaru, tipografu, kartografu i izdavaču Giovanniu ili Zoanu Andrei Vavassoreu (Vavassoreu), a pripisuje mu se pet od jedanaest velikih drvoreza iz Brevijara.

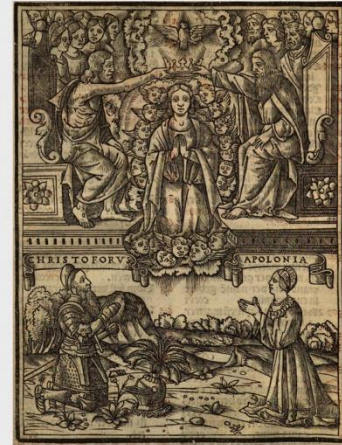
Brevijari i naručitelji

Janko Matošević

Ispod prizora *Krunjenja Bogorodice* u *Njemačko-rimskom brevijaru* nalazi se i prikaz naručitelja, *Krste I. Frankapana* i *Apolonije Lang*. Krsto i Apolonija prikazani su u klečećem položaju sklopljenih ruku, a na stiliziranim razmolanim sveticima iznad glava ispisana su njihova imena. Odjeća odražava njihov plemićki status: Krsto je prikazan u punoj viteškoj odori s mačem i kacigom položenom ispred njega, dok je Apolonija prikazana u raskošnoj plemićkoj haljini koju upotpunjuje nakit. Prikazani su u krajoliku koji se proteže u daljinu dok oni simbolički prisustvuju sceni *Krunjenja Bogorodice*.

Privatne narudžbe knjižnih djela, posebno onih nastalih u vrijeme dok Gutenbergov tiskarski stroj nije posve revolucionirao svijet pisane riječi, nerijetko su dobivale osobni pečat prikazima naručitelja u oslikanim, još uvijek rukopisnim knjižnim izdanjima. U *Njemačkom brevijaru za cara Friedricha III.*, nastalom nakon 1465. godine, rukopisnom tekstu prethode dvije oslikane stranice s prikazima pokleklkih naručitelja. U slikanim pravokutnim okvirima lijeve stranice (fol. 1v) prikazan je u donjoj zoni car Svetoga Rimskoga Carstva Friedrich III. Habsburg (Innsbruck, 1415. – Linz, 1493.) u pratnji sinova Kristofa, Maksimilijana (kasnije cara Maksimilijana I.) i Ivana, nadvišeni prikazima Sv. Kristofora i Krista. Pandan tome prikazu predstavlja skupni portret Eleonore od Portugala s kćerima Helenom i Kunigundom u molitvi, također nadvišen svetačkim prikazima, Bogorodicom u haljini s klasiem te Sv. Augustinom (fol. 2r). Poput Frankapanskih supružnika pedesetak godina poslije, Friedrich III. i Eleonora od Portugala sa sklopljenim rukama dižu pogled prema nebeskim zaštitnicima. Sva carska djeca prikazana su jednake dobi, iako ih je troje umrlo u drugoj godini života, prije nastanka brevijara.

Unutar zlatnih vitica koje uokviruju oba prizora nalaze se prikazi biljaka i životinja te grbova: na obje stranice prikazan je grb carske obitelji, a uz cara Friedricha III. prikazani su grbovi Austrije i Donje Austrije, dok je uz Eleonoru prikazan grb Portugala.

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.). *Krunjenje Bogorodice s Krstom I. Frankapanom i Apolonijom Lang*, 1518., drvorez, 182 × 137 mm, *Njemačko-rimski brevijar*, antiporta

Neznani sitnoslikar, *Portret cara Friedricha III. sa sinovima: Sv. Kristofor i Krist*, nakon 1465., Njemački breviyar za cara Friedricha III. (*Deutsches Breviarium für Kaiser Friedrich III.*), fol. 1v, tempera i pozlata na pergamentu, 188 × 137 mm, München, Bayerische Staatsbibliothek (foto: Bayerische Staatsbibliothek, Digitale Sammlungen)

Neznani sitnoslikar, *Portret Eleonore od Portugala s kćerima: Bogorodica u haljini s klasiem i Sv. Augustin*, nakon 1465., Njemački breviyar za cara Friedricha III. (*Deutsches Breviarium für Kaiser Friedrich III.*), fol. 2r, tempera i pozlata na pergamentu, 188 × 137 mm, München, Bayerische Staatsbibliothek (foto: Bayerische Staatsbibliothek, Digitale Sammlungen)

Slika 5. Izložbeni plakat s tekstem i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

5. Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este (*Breviario di Ercole I d'Este*)

Sanja Delić i Franka Šimović

Ercole I. d'Este (Ferrara, 1431. – Ferrara, 1505.), vojvoda Ferarre, Modene i Reggia od 1471. do smrti, tijekom svoje vladavine njegovao je široke kulturne i umjetničke interese, a jedna je od njegovih najvažnijih narudžbi brevijar po njemu nazvan *Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este*.¹² Brevijar se čuva u Biblioteca Estense Universitaria u Modeni, a sastoji se od gotovo petsto iluminiranih stranica, od kojih je četrdeset pet u potpunosti oslikano.¹³ Četiri od tih najbogatije dekoriranih stranica kupio je biskup Strossmayer 1870. godine¹⁴ te danas čine dio stalnog postava Strossmayerove galerije starih majstora HAZU.

Smatra se da su tri različita majstora izradila iluminacije *Brevijara Ercolea I. d'Este*, a četiri stranice iz Strossmayerove galerije pripisane su Matteu da Milano¹⁵ (djelovao u Ferrari i Rimu oko 1492. – 1523.),¹⁶ čiji je rad na Brevijaru zabilježen 1504. godine¹⁷ i čiji su naručitelji bile mnoge onodobne istaknute talijanske obitelji.¹⁸ Slikarski izraz ovog inovativnog umjetnika odlikuju živost i kolorizam te spajanje utjecaja klasične antike s onima sa sjevera Europe, osobito vidljivima u određenim kompozicijskim rješenjima, prikazima dubokog krajolika i bogatom oblikovanju bordura s mnoštvom ornamenata koji sadrže medaljone, drago kamenje, kameje, cvijeće, figuralne i zoomorfne motive te brojne insignije vojvode.¹⁹

¹²Trevor Dean, »Ercole I. d'Este«, u: *Dizionario biografico degli italiani*, 43 (1993.), mrežno izdanje, [http://www.treccani.it/enciclopedia/ercole-i-d-este-duca-di-ferrara-modena-e-reggio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/ercole-i-d-este-duca-di-ferrara-modena-e-reggio_(Dizionario-Biografico)/) (pregledano 23. prosinca 2018.).

¹³ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora – odabrana djela*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2013., str. 74.

¹⁴ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, »Slike starih majstora u Strossmayerovoj zbirci nabavljene posredstvom kanonika Nikole Voršaka u razdoblju od 1869. do 1880.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 35 (2011.), str. 211.

¹⁵ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora*, 2013., str. 74.

¹⁶ The J. Paul Getty Museum: Collection, <http://www.getty.edu/art/collection/artists/19090/matteo-da-milano-italian-active-1492-1523/> (pregledano 23. prosinca 2018.).

¹⁷ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora*, 2013., str. 74.

¹⁸ The J. Paul Getty Museum: Collection, <http://www.getty.edu/art/collection/artists/19090/matteo-da-milano-italian-active-1492-1523/> (pregledano 23. prosinca 2018.).

¹⁹ Usp. Vinko Zlamalik, *Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967., str. 88-95.

Četiri ilustracije danas u Strossmayerovoj galeriji označavale su glavne dijelove Brevijara: temporal, psaltir, sanktoral i komunal, a donose prizore iz života apostola Pavla, Petra i Andrije, kralja Davida te prikaz Svih Svetih.²⁰

Vojvoda Ercole I. d'Este bio je polubrat Isotte d'Este,²¹ prvotno udane za Oddantonia da Montefeltra, prvog vojvodu Urbina, a nakon njegove smrti isprosio ju je Stjepan III. (II.) Frankapan, osiguravši tako snažnu vezu s moćnom obitelji d'Este.²² Isotta je Stjepanu rodila Bernardina,²³ oca Krste I. Frankapana, koji će kasnije i sam po uzoru na talijanske plemićke obitelji postati pokroviteljem umjetnosti i naručiteljem vlastitog brevijara.

²⁰ Usp. Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec, Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora*, 2013., str. 74.

²¹ Geni: A MyHeritage Company, <https://www.geni.com/people/Isotta-d-Este-e-di-Modena/6000000008743123638> (pregledano 23. prosinca 2018.).

²² Usp. Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1901., str. 230-231.

²³ Isto, str. 241-243.

Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este (Breviario di Ercole I d'Este)

Sanja Delić
Franka Šimović

Ercole I. d'Este (Ferrara, 1431. – Ferrara, 1505.), vojvoda Ferrare, Modene i Reggia od 1471. do smrti, tijekom svoje vladavine njegovao je široke kulturne i umjetničke interese, a jedna je od njegovih najvažnijih narudžbi brevijar po njemu nazvan *Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este*. Brevijar se čuva u Biblioteca Estense Universitaria u Modeni, a sastoji se od gotovo petsto iluminiranih stranica, od kojih je četrdeset pet u potpunosti oslikano. Četiri od tih najbogatije dekoriranih stranica kupio je biskup Strossmayer 1870. godine te danas čine dio stalnog postava Strossmayerove galerije starih majstora HAZU.

Smatra se da su tri različita majstora izradila iluminacije *Brevijara Ercolea I. d'Este*, a četiri stranice iz Strossmayerove galerije pripisane su Mattenu da Milano (djelovao u Ferrari i Rimu oko 1492. – 1521.), čiji je rad na Brevijaru zabilježen 1504. godine i čiji su naručitelji bile mnoge onodobne istaknute talijanske obitelji. Slikarski izraz ovog inovativnog umjetnika odlikuju živost i kolorizam te spajanje utjecaja klasične antike s onima sa sjevera Europe, osobito vidljivima u određenim kompozicijskim rješenjima, prikazima dubokog krajolika i bogatom oblikovanju bordura s mnoštvom ornamenata koji sadrže medaljone, drago kamenje, kameje, cvijeće, figuralne i zoomorfne motive te brojne insignije vojvode.

Četiri ilustracije danas u Strossmayerovoj galeriji označavale su glavne dijelove Brevijara: temporal, psaltir, sanktoral i komunal, a donose prizore iz života apostola Pavla, Petra i Andrije, kralja Davida te prikaz Svih Svetih.

Vojvoda Ercole I. d'Este bio je polubrat Isotte d'Este, prvotno udane za Oddantonio da Montefeltra, prvog vojvodu Urbina, a nakon njegove smrti isprosio ju je Stjepan III. (II.) Frankapan, osiguravši tako snažnu vezu s moćnom obitelji d'Este. Isotta je Stjepanu rodila Bernardina, oca Krste I. Frankapana, koji će kasnije i sam po uzoru na talijanske plemićke obitelji postati pokroviteljem umjetnosti i naručiteljem vlastitog brevijara.

Matteo da Milano, *Prizori iz života svetoga Pavla*, Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este, 1502.–1505., gvaš na pergamentu, 335 × 235 mm, Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, inv. br. SG-335 (foto: Strossmayerova galerija starih majstora HAZU)

Matteo da Milano, *Prizori iz života svetih Petra i Andrije*, Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este, 1502.–1505., gvaš na pergamentu, 340 × 250 mm, Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, inv. br. SG-336 (foto: Strossmayerova galerija starih majstora HAZU)

Matteo da Milano, *Svi Sveti*, Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este, 1502.–1505., gvaš na pergamentu, 230 × 360 mm, Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, inv. br. SG-338 (foto: Strossmayerova galerija starih majstora HAZU)

Matteo da Milano, *Prizori iz života kralja Davida*, Brevijar vojvode Ercolea I. d'Este, 1502.–1505., gvaš na pergamentu, 340 × 250 mm, Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, inv. br. SG-337 (foto: Strossmayerova galerija starih majstora HAZU)

6. Frankapanski grbovi

Monica Antolović, Petra Štefičar

Najstariji je grb Frankapana onaj iz doba knezova krčkih, a riječ je o simbolu zvijezde smještene u sredinu štita. Do promjene izgleda grba dolazi 1422. godine kada papa Martin V. daje Nikoli Krčkom pravo korištenja imena Frankapan i njihova grba koji prikazuje dva lava koja sučelice prednjim nogama lome kruh.²⁴ Pod utjecajem mode talijanske heraldike ubrzo se pojavljuje kvadrirani krčko-frankapanski grb u čijem štitu polja popunjavaju frankapanskim grbom – lavovima i krčkim grbom – zvijezdama.

U *Njemačko-rimskom brevijaru* koji 1518. godine daju tiskati Krsto I. Frankapan i Apolonija Lang, uz grb obitelji Lang, pojavljuje se i novi frankapanski grb. Navedeni grb sastoji se od štita podijeljena na četiri polja. U gornjim su poljima prikazani već poznati i redovito korišteni frankapanski elementi starih grbova – osmokraka zvijezda te dva lava koji lome kruh. Međutim u donjem djelu grba pojavljuju se novi elementi: istokračni križ i tri stilizirana ljiljana.

Osim u *Njemačko-rimskom brevijaru*, novi frankapanski grb pojavljuje se i na nekoliko drugih mjesta, identičan ili u nekoj sličnoj varijanti. Neki od važnijih primjera vremenski bliskih Brevijaru jesu grb na poleđini triptiha u crkvi Sv. Martina u Obervellachu iz 1519. godine, zatim dva polikromno oslikana grba kao dio zidnog oslika svetišta pavlinske crkve u Sveticama oko 1541. godine²⁵ te u molitveniku *Raj duše* iz 1560. godine koji je dala tiskati Krstina nećakinja Katarina Frankapan.²⁶

Istraživačima su sporna bila donja polja novog frankapanskog grba, odnosno elementi istokračnog križa i triju ljiljana. Ivan Jurković (2017.) ističe doprinos Szabolcsa de Vajaya koji tvrdi kako su navedeni elementi povezani uz Krstine roditelje Bernardina Frankapana i Lujzu Aragonsku, odnosno njihove zajedničke praroditeljske veze. Štakasti se križ veže uz obitelj Marzana Aragonskih, a tri ljiljana uz obitelj d'Este od Ferrare. Izumiranjem grane Marzana Aragonskih

²⁴ Usp. »Frankapan (Frankopan)«, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20427> (pregledano 15. ožujka 2019.).

²⁵ Usp. Rosana Ratković, »Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Sveticama«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 35 (2008.), str. 201-202.

²⁶ [Nikola Dešić,] *Hortulus animae: v komse vzdarxuyu vre Suede gospogie po obicayuu Suede Rymke Crykque, s mnogimi deuotnimi mollituami*, Patauio: Excudebat Gratiuosus Perchacinus, 1560. Digitalna inačica dostupna na portalu Bayerische Staatsbibliothek digital, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10860380-4> (pregledano 15. ožujka 2019.).

1508. godine Frankapanima se otvara mogućnost uporabe obiteljskog frankapansko-marzanskog grba. Upotrebom takvog grba učvršćuje se status frankapanske moći i njezina kontinuiteta.²⁷

²⁷ Usp. Ivan Jurković, »O grbovima u molitvenicima koje su 1518. u Veneciji dali tiskati Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog«, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 35 (2017.), str. 78-83.

Frankapanski grbovi

Monica Antolović
Petra Štefičar

Najstariji je grb Frankapana onaj iz doba knezova krčkih, a riječ je o simbolu zvijezde smještene u sredinu štita. Do promjene izgleda grba dolazi nakon 1430. godine kada papa Martin V. daje Nikoli Krčkom pravo korištenja imena Frankapan i njihova grba koji prikazuje dva lava koja sučelice prednjim nogama lome kruh. Pod utjecajem mode lalijanske heraldike ubrzo se pojavljuje kvadrirani krčko-frankapanski grb u čijem štitu polja popunjavaju frankapanski grbom – lavovima i krčkim grbom – zvijezdama.

U *Njemačko-rimskom brevijaru* koji 1518. godine daju tiskati Krsto I. Frankapan i Apolonija Lang, uz grb obitelji Lang, pojavljuje se i novi frankapanski grb. Navedeni grb sastoji se od štita podijeljena na četiri polja. U gornjim su poljima prikazani već poznati i redovito korišteni frankapanski elementi starih grbova – osmokraka zvijezda te dva lava koji lome kruh. Međutim u donjem dijelu grba pojavljuju se novi elementi: istokračni križ i tri stilizirana ljiljana.

Osim u *Njemačko-rimskom brevijaru*, novi frankapanski grb pojavljuje se i na nekoliko drugih mjesta, identičan ili u nekoj sličnoj varijanti. Neki od važnijih primjera vremenski bliskih Brevijaru jesu grb na poledini triptiha u crkvi Sv. Martina u Obervellachu iz 1510. godine, zatim dva polikromno slikana grba kao dio zidnog oslika svetišta pavlinske crkve u Sveticama iz oko 1541. godine te u molitveniku Katarine Frankapan, Krstine nećakinje, *Raj duše* iz 1560. godine.

Istraživačima su bila sporna donja polja novog frankapanskog grba, odnosno elementi istokračnog križa i triju ljiljana. Ivan Jurković (2017.) ističe doprinos Szabolcsa de Vajaya koji tvrdi kako su navedeni elementi povezani uz Krstine roditelje Bernardina Frankapana i Lujzu Aragonsku, odnosno njihove zajedničke praroditeljske veze. Štakasti se križ veže uz obitelj Marzana Aragonskih, a tri ljiljana uz obitelj d'Este od Ferrare. Izumiranjem grane Marzana Aragonskih 1508. godine Frankapanima se otvara mogućnost uporabe obiteljskog frankapansko-marzanskog grba. Uporabom takvog grba učvršćuje se status frankapanske moći i njezina kontinuiteta.

Frankapanski grb u Sveticama, oko 1541., zidni oslik, Svetice, pavlinska crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, svetište (foto: D. Sourek)

Grbovi Krste I. Frankapana i Apolonije Lang u *Njemačko-rimskom brevijaru*, fol. A1, 1518., drvorez, 135 × 86 mm (foto: S. Cvetnić)

Frankapanski grb u Sveticama, oko 1541., zidni oslik, Svetice, pavlinska crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, svetište (foto: D. Sourek)

Slika 7. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

7. Giovanni Andrea Vavassore, Gregorius de Gregoriis i Njemačko-rimski brevijar

Jelena Barić, Margareta Kušanić, Ozana Perković

Njemačko-rimski brevijar opremljen je s jedanaest velikih drvoreza (koji zauzimaju cijelu stranicu), a na pet od njih nalaze se inicijali »ia«, »I·A·« te »3·A·« koji kao njihova autora otkrivaju Giovannija (Ioannesa; Zoana) Andreu Vavassorea. Giovanni Andrea Vavassore (Valvassore, zvan *il Gaudagnino* ili *Vadagnino*; ? – Venecija, 1572.) bio je venecijanski drvorezac, tiskar, kartograf i izdavač, a u gradu na lagunama djelovao je od 1510. do smrti, 1572. godine. Vodio je tiskarsku radionicu te je tijekom svoje karijere često surađivao s drugim tiskarima, izdavačima, knjižarima i kartografima poput Niccolò Zoppina, Mattea Pagana, Melchiorrea Sesse, Alessandra Paganina i Paola Danze. Ilustracije u *Njemačko-rimskom brevijaru* Vavassore je izradio za tiskara i izdavača Gregoriusa de Gregoriisa, čiji su inicijali (»G·G·«) također otisnuti na nekim od drvoreznih stranica. Nakon Vavassoreove smrti njegovu je radionicu preuzeo nećak Alvise te je ona – kasnije pod vodstvom treće generacije obitelji (pranećaka Alvisea i Giuliana) – djelovala sve do zadnjega desetljeća XVI. stoljeća.²⁸

²⁸ Usp. Natalie Lussey, »Staying Afloat: The Vavassore Workshop and the Role of the Minor Publisher in Sixteenth Century Venice«, u: *Kunsttexte.de*, 2, 2017., s. p., http://www.kunsttexte.de/index.php?id=56&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Buuid%5D=24bf3b10-5857-415f-9d62-0322b21b4c9b&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Baction%5D=showItem&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Bcontroller%5D=Viewer&cHash=2410df8f01089f29a8626922d2663c4f (pregledano 20. prosinca 2018.).

Giovanni Andrea Vavassore, Gregorius de Gregoriis i Njemačko-rimski brevijar

Jelena Barić
Margareta Kušanić
Ozana Perković

Njemačko-rimski brevijar opremljen je s jedanaest velikih drvoreza (koji zauzimaju cijelu stranicu), a na pet od njih nalaze se inicijali »I-A« te »3-A« koji kao njihova autora otkrivaju **Giovannia** (Ioannes; Zoana) **Andreu Vavassorea**. Giovanni Andrea Vavassore (Vavassore, zvan *il Gaudagnino* ili *Vadagnino*; ? – Venecija, 1572.) bio je venecijanski drvorezac, tiskar, kartograf i izdavač, a u gradu na lagunama djelovao je od 1510. do smrti 1572. godine. Vodio je tiskarsku radionicu te je tijekom svoje karijere često surađivao s drugim tiskarima, izdavačima, knjižarima i kartografima poput Nicolò Zoppina, Mattea Pagana, Melchiorrea Sesse, Alessandra Paganina i Paola Danze. Ilustracije u *Njemačko-rimskom brevijaru* Vavassore je izradio za tiskara i izdavača **Gregoriusa de Gregoriisa**, čiji su inicijali (»G-G«) također otisnuti na nekim od drvoreznih stranica. Nakon Vavassoreove smrti njegovu je radionicu preuzeo nećak Alvise te je ona kasnije pod vodstvom treće generacije obitelji (pranećaka Alvisea i Giuliana) – djelovala sve do zadnjega desetljeća XVI. stoljeća.

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.), *Naveštenje*, 1518., drvorez, 188 × 138 mm (prizor: 127 × 77 mm), *Njemačko-rimski brevijar*, fol. 94v (foto: S. Cvetnić)

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.), *Poljubac kod zlatnih vrata* – detalj s inicijalima »I-A«, 1518., drvorez, 185 × 139 mm (prizor: 94 × 62 mm), *Njemačko-rimski brevijar*, fol. 452v (foto: S. Cvetnić)

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.), *Naveštenje* – detalj s inicijalima »I-A«, 1518., drvorez, 188 × 138 mm (prizor: 127 × 77 mm), *Njemačko-rimski brevijar*, fol. 94v (foto: S. Cvetnić)

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.), *Sv. Marko evanđelist i Sv. Ivan evanđelist s inicijalima »G-G«*, 1518., drvorez u *Njemačko-rimskom brevijaru*, fol. 253v (foto: S. Cvetnić)

Giovanni Andrea Vavassore (? – Venecija, 1572.), *Poljubac kod zlatnih vrata*, 1518., drvorez, 185 × 139 mm (prizor: 94 × 62 mm), *Njemačko-rimski brevijar*, fol. 452v (foto: S. Cvetnić)

Slika 8. Izložbeni plakat s tekstem i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

8. Njemačko-rimski brevijar i Krsto I. Frankapan u književnosti

8.1. Henry Thode, *Der Ring des Frangipani*

Petra Galović

Život Krste I. Frankapana i njegove supruge Apolonije Lang od Wellenburga, kao i okolnosti nastanka *Njemačko-rimskog brevijara*, obrađeni su u dvama povijesnim romanima: Henry Thode, *Der Ring des Frangipani. Ein Erlebniss* (I. izdanje: Frankfurt am Main, 1895.); Milutin Cihlar Nehajev, *Vuci. O četiristotoj obljetnici smrti Krste Frankopana, kneza krčkog, senjskog i modruškog, 27. IX. 1527. – 27. IX. 1927.* (I. izdanje: Zagreb, 1928.).

Da značaj *Njemačko-rimskog brevijara* (1518.) nadilazi okolnosti njegova nastanka svjedoči činjenica da koncem XIX. stoljeća ostavlja neočekivani trag u njemačkoj književnosti. Henry Thode (Dresden, 1857. – Kopenhagen, 1920.), njemački pisac i povjesničar umjetnosti, u romanu *Der Ring des Frangipani. Ein Erlebniss* (u hrvatskom prijevodu Ive Horvata pod naslovom *Frankopanov prsten. Doživljaj*, objavljenom 1944. godine) izvještuje kako je za boravka u Veneciji naišao na zagonetan prsten. Goticom ugravirana posveta (»S drage volje tvoja«) Thodeu postaje iskrom istraživačkog zanosa koji ga dovodi do otkrivanja neslućene povijesti frankapanskog roda te ljubavne požrtvornosti Krste I. i njegove supruge Apolonije.²⁹

Ilustracije su također od posebnog značaja,³⁰ pa tako naslovna stranica ranijih njemačkih izdanja³¹ ispod naslova sadrži dodatak: »S ornamentima i završnim vinjetama Hansa Thome te četiri panela«. ³² Navedena četiri panela reprodukcije su dviju narudžbi Krste I. Frankapana: dva prikaza

²⁹ Usp. Darko Gašparović, »Povratak kolektivnom pamćenju«, u: Henry Thode, *Frankopanov prsten: doživljaj*, prev. Ivo Horvat, Biblioteka pretisaka, knj. 1, Rijeka: Matica hrvatska, 1992.; faks. pretisak izd. Zagreb: Hrvatsko izdavačko bibliografsko društvo, 1944., str. IX.

³⁰ Na prvoj lijevoj stranici nalazi se ilustracija samog prstena i njegovog kontinuiranog ornamenta s natpisom »Der Ring des Frangipani / nach einer Zeichnung von Baron Friedrich von Puteani« (*[...] s jednim crtežom baruna Friedricha von Puteanija.*). Friedrich von Puteani (Prag, 1849. – München, 1917.) njemački je slikar blizak Thodeu po studiju u Münchenu. Usp. <https://www.hampel-auctions.com/a/Friedrich-von-Puteani-1849-Prag-1917-Muenchen-Maler-der-Muenchener-Schule-Schueler-von-Wilhelm-Diez-ab-1883-in-Venedig-ansaessig-Gemaelde-seiner-Hand-ehemals-in-der-Galerie-Thannhauser-vertreten.html?a=56&s=68&id=42569&acl=550725>, (pregledano 20. prosinca 2018.).

³¹ Kasnija izdanja, poput onog engleskog (Henry Thode, *Frangipani's Ring. An Event in the Life of Henry Thode*, London: 1900) i hrvatskog (Henry Thode, *Frankopanov prsten: doživljaj*, prev. Ivo Horvat, Zagreb: Hrvatsko izdavačko bibliografsko društvo, 1944.) nadodaju i druge ilustracije, uglavnom portrete vladara o kojima Thode pripovijeda (u hrvatskom izdanju to su, primjerice, reprodukcije Dürerovih grafika i slika Giovannija Bellinija).

³² »Mit Zierleisten und Schlussvignetten / von Hans Thoma / und vier Tafeln«. Hans Thoma (Bernau, 1839. – Karlsruhe, 1924.) njemački je slikar vrlo blizak Thodeovom krugu (sam je Thode o njemu napisao čak dvije monografije) koji na zaglavlju i podnožju poglavlja *Frankopanova prstena* donosi mistične prikaze tema iz

preuzeta iz *Njemačko-rimskog brevijara (Krunjenje Marijino s likovima Krste i Apolonije i grbovi istoga para)* te kompozicije s krilnog oltara župne crkve u Obervellachu, nizozemskog slikara Jana van Scorela (*Sveto rodbinstvo te Sv. Kristofor i Sv. Apolonija*).³³ Izbor ilustracija nije slučajan; pripovijedajući o sudbini Krste i Apolonije, Thode donosi predgovor *Njemačko-rimskog brevijara* te kao njegova prevoditeljica zamišlja upravo Krstu u sužanjstvu ili pak Apoloniju koja ga je namijenila Njemcima bez znanja latinskog jezika.³⁴

8.2. Milutin Cihlar Nehajev, *Vuci*

Maša Buranji

Roman *Vuci* Milutina Cihlara Nehajeva (Senj, 1880. – Zagreb, 1931.), prvi puta objavljen 1928. godine, govori o životu kneza Krste I. Frankapana, a uz prvo, katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, bilježi još sedam kasnijih izdanja od 1944. do 2004. godine. Roman se ističe svojom povijesnom iscrpnošću i nadahnutim opisom glavnoga lika te je zacijelo pridonio razvitku svijesti o ulozi koju su Frankapani, osobito Bernardin i njegov sin Krsto I., odigrali na političkoj pozornici XVI. stoljeća. Autorova predanost povijesnoj autentičnosti jasno je vidljiva po broju i opsegu dokumenata koje prilaže na kraju djela, poput obraćanje cara Maksimilijana Krsti i Apoloniji ili Apolonijine molbe da joj se dopusti pridružiti se Krsti u mletačkoj tamnici. Nehajev u prilogu romanu o tome navodi: »Ali '*Vuci*' hoće prije svega da budu roman realistički – i ako je, u ovom djelu, čitav jedan simbolički odsjek povijesti Hrvata iznesen iole sa plastičnošću, koja može dočarati istinski život, sve je moje umjetničko nastojanje bilo u tom, da se ličnosti živo uoče i događaji slikovito poredaju; da bude vazda i jedno i drugo zasnovano na detalju i crtanju milieua onako, kako je sav 'duh vremena' sačuvan u listovima i listinama davnim, u kojima slova otkrivaju

mitologije i prirode, karakteristične za kasnu slikarevu fazu. Usp. *German masters of the nineteenth century: paintings and drawings from the Federal Republic of Germany*, katalog izložbe (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2.5.-5.7.1981.), (ur.) John P. O'Neill, New York: The Metropolitan Museum of Art, <http://libmma.contentdm.oclc.org/cdm/compoundobject/collection/p15324coll10/id/71300> (pregledano 20. prosinca 2018.).

³³ Frankapanski grbovi (str. 128) preuzeti iz *Frankapanskog brevijara* (1518.) jedini od četiri panela nemaju legendu, a kod prikaza *Krunjenja Marijinog s likovima Krste i Apolonije*, legenda stoji bez podatka o autoru (Giovanniju ili Zoanu Andrei Valvassoreu / Vavassore), premda sadrži informaciju o izvoru grafika: »Krunjenje Marijino s Krstom i Apolonijom Frankopan prema drvorezu iz Njemačko-rimskog brevijara iz 1518.« (nenumrirani list između str. 130 i 131). Legende ilustracija prema van Scorelu glase: »Jan Schorel, *Sveta obitelj*, srednja slika oltara u Gornjem Beljaku« (nenumrirani list između str. 160 i 161) te »Jan Schorel, *Sv. Kristof i sv. Apolonija*, prema slikama na postranim krilima oltara u Gornjem Beljaku« (nenumrirani list između str. 164 i 165). Usp. Marija Šercer, »Žene Frankopanke«, u: *Modruški zbornik* 4/5, 2011., str. 21-81.

³⁴ Usp. Henry Thode, *Frankopanov prsten*, 1992., str. 139.

i zgone i duše.«³⁵ *Njemačko-rimski brevijar* također pronalazi svoje mjesto u ovom romanu pa je tako, osim što se reprodukcija drvoreza s prizorom Marijina *Krunjenja* pojavljuje kao njegova naslovna ilustracija, Brevijaru posvećeno i zasebno poglavlje s opisom njegova nastanka u radionici venecijanskoga tiskara Gregoriusa de Gregoriisa.

³⁵ Milutin Nehajev, *Vuci. O četiristotoj obljetnici smrti Krste Frankopana, kneza krčkog, senjskog i modruškog*, Zagreb: Izdanje »Matice Hrvatske«, 1928., str. 353. Usp. također: Dragomir Babić, »O Historijskom romanu 'Vuci' Milutina Cihlara Nehajeva«, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 9 (1982.), str. 372-376.

Njemačko-rimski brevijar i Krsto I. Frankapan u književnosti

Život Krste I. Frankapana i njegove supruge Apolonije Lang od Wellenburga, kao i okolnosti nastanka *Njemačko-rimskog brevijara*, obradeni su u dvama povijesnim romanima: **Henry Thode**, *Der Ring des Frangipani. Ein Erlebnis*, (I. izdanje: Frankfurt am Main, 1895.); **Milutin Cihlar Nehajev**, *Vuci. O četiristotoj obljetnici smrti Krste Frankapana, kneza krčkog, senjskog i modruškog*, 27. IX. 1527. – 27. IX. 1927. (I. izdanje: Zagreb, 1928.).

Henry Thode, *Der Ring des Frangipani*

Petra Galović

Da značaj *Njemačko-rimskog brevijara* (1518.) nadilazi okolnosti njegova nastanka svjedoči činjenica da koncem XIX. stoljeća ostavlja neočekivani trag u njemačkoj književnosti. **Henry Thode** (Dresden, 1857. – Kopenhagen, 1920.), njemački pisac i povjesničar umjetnosti, u romanu *Der Ring des Frangipani. Ein Erlebnis* (u hrvatskom prijevodu Ive Horvata pod naslovom *Frankapanov prsten. Doživljaj*, objavljenom 1944. godine) izvješćuje kako je za boravka u Veneciji naišao na zagonetan prsten. Goticom ugravirana posveta (»S drage volje tvoja«) Thodeu postaje iskrom istraživačkog zanosa koji ga dovodi do otkrivanja neslućene povijesti frankapanskog roda te ljubavne požrtvornosti Krste I. i njegove supruge Apolonije.

Ilustracije su također od posebnog značaja, pa tako naslovna stranica ranijih njemačkih izdanja ispod naslova sadrži dodatak: »S ornamentima i završnim vijetama Hansa Thome te četiri panela«. Navedena četiri panela reprodukcije su dviju narudžbi Krste I. Frankapana: dva prikaza preuzeta iz *Njemačko-rimskog brevijara* (*Uručenje Marijino s likovima Krste i Apolonije* i grbovi istoga para) te kompozicije s kraljice i oltara župne crkve u Obervellachu, nizozemskog slikara Jana van Scorela (*Sveto rođinstvo te Sv. Kristofor i Sv. Apoloniju*). Izbor ilustracija nije slučajna; pripovijedajući o sudbini Krste i Apolonije, Thode donosi predgovor *Njemačko-rimskog brevijara* te kao njegova prevoditeljca zanišlja upravo Krstu u sužanjstvu ili pak Apoloniju koja ga je namijenila Njemcima bez znanja latinskog jezika.

Milutin Cihlar Nehajev, *Vuci*

Maša Buranji

Roman *Vuci* **Milutina Cihlara Nehajeva** (Senj, 1880. – Zagreb, 1931.), prvi puta objavljen 1928. godine, govori o životu kneza Krste I. Frankapana, a uz prvo, katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, bilježi još sedam kasnijih izdanja od 1944. do 2004. godine. Roman se ističe svojom povijesnom iscrpnošću i nadahnutim opisom glavnoga lika te je začelo pridonio razvitku svijesti o ulozu koju su Frankapani, osobito Bernardin i njegov sin Krsto I., odigrali na političkoj pozornici XVI. stoljeća. Autorova predanost povijesnoj autentičnosti jasno je vidljiva po broju i opsegu dokumenata koje prilaže na kraju djela, poput obraćanja cara Maksimilijana Krsti i Apoloniji ili Apolonijine molbe da joj se dopusti pridružiti se Krsti u mletačkoj tamnici. Nehajev u prilogu romanu o tome navodi: »Ali *Vuci* hoće prije svega da budu roman realistički – i ako je, u ovom djelu, čitav jedan simbolički odsjek povijesti Hrvata izmješten iole sa plastičnošću, koja može dočarati istinski život, sve je moje umjetničko nastojanje bilo u tom, da se ličnosti živo uoče i događaji slikovito poredaju: da bude vazda i jedno i drugo zasnovano na detalju i crtanju milicua onako, kako je sav 'duh vremena' sačuvan u listovima i listinama davnim, u kojima slova otkrivaju i zgode i duše.« *Njemačko-rimski brevijar* također pronalazi svoje mjesto u ovom romanu pa je tako, osim što se reprodukcija drvoreza s prizorom Marijina *Krunjenja* pojavljuje kao njegova naslovna ilustracija, Brevijaru posvećeno i zasebno poglavlje s opisom njegova nastanka u radionici venecijanskoga tiskara Gregoriusa de Gregoriisa.

Evangelisti i crkveni oci, drvorez u *Njemačko-rimskom brevijaru*, fol. 452v, 1518. (foto: S. Cvetičić)

Slika 9. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

9. Krsto I. Frankapan i Apolonija Lang od Wellenburga

Ana Trajanov

Krsto Frankapan (Modruš?, oko 1482. – Martijanec kraj Ludbrega, 27. IX. 1527.) bio je sin Bernardina Frankapana Modruškog i talijanske princeze Lujze Aragonske.³⁶ O njegovu djetinjstvu i mladosti ne zna se mnogo, no vjerojatno je kako je osnovnu naobrazbu i odgoj plemićkih sinova onoga doba stekao u rodnom Modrušu.³⁷ Krsto Frankapan stupa u vojnu službu cara Maksimilijana Habsburškog 1505. godine te ratuje protiv Mlečana u Istri i Furlaniji, istaknuvši se hrabrošću i vojnim uspjesima.³⁸ Prilikom napada na Marano biva zarobljen i odveden u Veneciju, gdje je bio zatočen od 1514. do 1519. godine.³⁹ Tu ga početkom 1517. godine posjećuje supruga Apolonija Lang od Wellenburga (Augsburg, ? – Milano, 4. I. 1520.), sestra kardinala i salzburškoga nadbiskupa Matije Langa, te s njime ostaje u dobrovoljnom sužanjstvu. Tijekom mletačkoga tamnovanja Krsto i Apolonija daju tiskati *Njemačko-rimski brevijar*.⁴⁰ U srpnju 1518. godine, po sklopljenom primirju između Mletačke Republike i cara Maksimilijana, Krsto je predan francuskom kralju.⁴¹ Svoje tamnovanje, također u pratnji supruge, nastavlja u Milanu, no u noći s 13. na 14. listopada 1519. godine uspijeva pobjeći na slobodu, dok Apolonija zbog bolesti ostaje u Milanu gdje ubrzo i umire.⁴² Povratkom u domovinu Krsto se posvetio obrani zemlje od Osmanlija. Godine 1523., umjesto oca Bernardina, u poslanstvu pred papom Hadrijanom VI. u Rimu iznosi probleme svoga naroda, a 1525. godine junački je spasio utvrđeni grad Jajce.⁴³ Nakon pogibije kralja Ludovika Jagelovića u Bitki na Mohačkom polju (1526.) hrvatsko je plemstvo na saboru u Cetinu za novoga kralja izabralo nadvojvodu Ferdinanda Habsburškoga. Krsto je, sazvavši sabor slavonskoga plemstva u Dubravi kraj Čazme, kao kralja podržao Ivana Zapolju.⁴⁴ U građanskom ratu koji je uslijedio Krsto je 26. rujna 1527. teško ranjen

³⁶ Usp. Petar Strčić, »FRANKAPAN, Krsto I. Brinjski (Frangapan, de Frangepanibus; Christophorus)«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, (ur.) Nikša Lučić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (pregledano 12. prosinca 2018.).

³⁷ Usp. Milan Kruhek, *Knezovi Modruški Bernardin i Krsto Frankopan: Mačem i govorom za Hrvatsku*, Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2016., str. 107-109.

³⁸ Isto, str. 110.

³⁹ Isto, str. 116.

⁴⁰ Isto, str. 130.

⁴¹ Isto, str. 128.

⁴² Usp. Marija Šercer, »Žene Frankopanke«, u: *Modruški zbornik* 4/5 (2011.), str. 57.

⁴³ Usp. Milan Kruhek, *Knezovi Modruški Bernardin i Krsto Frankopan*, 2016., str. 137-144.

⁴⁴ Isto, str. 152.

u borbama kraj Varaždina te je idućega dana preminuo u kaštelu Martijanec. Pokopan je u Modrušu, u »grobnici predaka«.⁴⁵

10. Ivan Rendić, Krsto I. Frankapan na zagrebačkom Zrinjvcu

Tena Starčević

Na južnom dijelu Trga Nikole Šubića Zrinskoga (*Zrinjevac*) nalaze se, u polukrug postavljeni, spomenici važnim povijesnim ličnostima koji ovaj perivoj pretvaraju u memorijalni ambijent grada Zagreba. Portretne biste licem gledaju prema pročelju palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a jedna od njih prikazuje Krstu I. Frankapana – sina kneza Bernardina i Lujze Aragonske. Zagrebačko gradsko zastupstvo povjerilo je izradu poprsja kiparu Ivanu Rendiću (Imotski, 1849. – Split, 1932.) te je ono na Zrinjvcu postavljeno u svibnju 1884. godine.⁴⁶ Poprsje Krste I. Frankapana jedno je od ranijih kiparevih ostvarenja na području javne skulpture: na istom zagrebačkom trgu prethodile su mu biste Andrije Medulića i Julija Klovića (1879.), a nešto kasnije tu će biti postavljene i Rendićeve biste Nikole Jurišića (1886.) te Augusta Šenoe (1914.). Skulpturu karakterizira realističan pristup u oblikovanju lica i određena strogoća izraza. Pritom valja uzeti u obzir da je kipar prilikom izrade djela na raspolaganju imao oskudne predloške što je zasigurno utjecalo na konačan izgled skulpture,⁴⁷ a poprsje oklopljenoga viteza duge brade polegnute na prsa moguće je usporediti s Krstinim likom na drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*, tiskanom u Veneciji 1518. godine.

⁴⁵ Isto, str. 156-158.

⁴⁶ Usp. Duško Kečkemet, *Ivan Rendić. Život i djelo*. Supetar: Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu Supetar, 1969., str. 95, 101, 271, 318, 490.; Marija Matijašević, »Poprsje Krste I. Frankapana kipara Ivana Rendića na zagrebačkom Zrinjvcu«, u: *Modruški zbornik* 11/12 (2018.), str. 41-48. Za analizu urbanističke cjeline usp. Snješka Knežević, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb: Školska knjiga, 1996.

⁴⁷ Usp. Duško Kečkemet, *Ivan Rendić*, 1969., str. 272; Marija Matijašević, »Poprsje Krste I. Frankapana« (2018.), str. 46-47.

Krsto I. Frankapan i Apolonija Lang od Wellenburga

Ana Trajanov

Krsto Frankapan (Modruš?, oko 1482. – Martijanec kraj Ludbrega, 27. IX. 1527.) bio je sin Bernardina Frankapana Modruškog i talijanske princeze Lujze Aragonske. O njegovu djetinjstvu i mladosti ne zna se mnogo, no vjerojatno je kako je osnovnu naobrazbu i odgoj plemićkih sinova onoga doba stekao u rodnom Modrušu. Krsto Frankapan stupa u vojnu službu cara Maksimilijana Habsburškog 1505. godine te ratuje protiv Mlečana u Istri i Furlaniji, istaknuvši se hrabrošću i vojnim uspjesima. Prilikom napada na Marano biva zarobljen i odveden u Veneciju, gdje je bio zatočen od 1514. do 1519. godine. Tu ga početkom 1517. godine posjećuje supruga Apolonija Lang od Wellenburga (Augsburg, ? – Milano, 4. I. 1520.), sestra kardinala i salzburškoga nadbiskupa Matije Langa, te s njime ostaje u dobrovoljnom sužanjstvu. U vrijeme mletačkoga lamnovanja Krsto i Apolonija daju lišteni *Njemačko-rimski brevijar*. U srpnju 1518. godine, po sklopljenom primirju između Mletačke Republike i cara Maksimilijana, Krsto je predan francuskom kralju. Svoje tamnovanje, također u pratnji supruge, nastavlja u Milanu, no u noći s 13. na 14. listopada 1519. godine uspjeva pobjeći na slobodu, dok Apolonija zbog bolesti ostaje u Milanu gdje ubrzo i umire. Povratkom u domovinu Krsto se posvetio obrani zemlje od Osmanlija. Godine 1523., umjesto oca Bernardina, u poslanstvu pred papom Hadrijanom VI. u Rimu iznosi probleme svoga naroda, a 1525. godine junački je spasio utvrđeni grad Jajce. Nakon pogibije kralja Ludovika Jagelovića u Bitki na Mohačkom polju (1526.) hrvatsko je plemstvo na saboru u Cetinu za novoga kralja izabralo nadvojvodu Ferdinanda Habsburškoga. Krsto je, sazvavši sabor slavenskoga plemstva u Dubravi kraj Čazine, kao kralja podržao Ivana Zapolju. U građanskom ratu koji je uslijedio Krsto je 26. rujna 1527. teško ranjen u borbama kraj Varaždina te je idućega dana preminuo u kaštelu Martijanec. Pokopan je u Modrušu, u »grobnici predaka«.

Ivan Rendić, Krsto I. Frankapan na zagrebačkom Zrinjercu

Tena Starčević

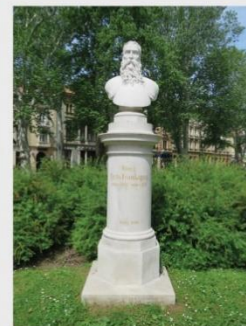
Na južnom dijelu Trga Nikole Šubića Zrinskoga (*Zrinjercu*) nalaze se, u polukrug postavljeni, spomenici važnim povijesnim ličnostima koji ovaj perivoj pretvaraju u memorijalni ambijent grada Zagreba. Portretne biste licem gledaju prema pročelju palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a jedna od njih prikazuje **Krstu I. Frankapana** – sina kneza Bernardina i Lujze Aragonske. Zagrebačko gradsko zastupstvo povjerilo je izradu poprsja kiparu **Ivanu Rendiću** (Imotski, 1849. – Split, 1932.) te je ono na Zrinjercu postavljeno u svibnju 1884. godine. Poprsje Krste I. Frankapana jedno je od ranijih kiparevih ostvarenja na području javne skulpture: na istom zagrebačkom trgu prethodile su mu biste Andrije Medulića i Julija Klovića (1879.), a nešto kasnije tu će biti postavljene i Rendićeve biste Nikole Jurišića (1886.) te Augusta Šenoe (1914.). Skulpturu karakterizira realističan pristup u oblikovanju lica i određena strogoća izraza. Pritom valja uzeti u obzir da je kipar prilikom izrade djela na raspolaganju imao oskudne predloške što je zasigurno uticalo na konačan izgled skulpture, a poprsje oklopljenoga viteza duge brade polegnete na prsa moguće je usporediti s Krstinim likom na drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*, tiskanom u Veneciji 1518. godine.

Jan van Scorel (Alkmaar, 1495. – Utrecht, 1562.),
Sv. Kristofor, 1519.,
ulje na dasci; bočno polje Triptiha Sv. rodbinstva (Triptih grofa Frankapana), Obervellach, župna crkva Sv. Martina (foto: D. Šourek)

Jan van Scorel (Alkmaar, 1495. – Utrecht, 1562.),
Sv. Apolonija, 1519.,
ulje na dasci; bočno polje Triptiha Sv. rodbinstva (Triptih grofa Frankapana), Obervellach, župna crkva Sv. Martina (foto: D. Šourek)

Poprsje Krste I. Frankapana,
kopija od umjetnoga kamena prema mramornom izvorniku Ivana Rendića (1884., Zagreb, Muzej Grada Zagreba), v. 80 cm, Zagreb, Trg Nikole Šubića Zrinskoga (foto: D. Šourek)

Slika 10. Izložbeni plakat s tekstem i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

11. *Donjon* – visoko srce burga

Ana-Marija Horvat, Dora Hornik

Burg je utvrđeno, na strateškom mjestu podignuto i teško dostupno plemićko prebivalište čije su se značajke mijenjale tijekom stoljeća.⁴⁸ Prema vrsti terena na kojem su podizani burgovi mogu biti gorski, ravničarski, vodeni te burgovi povezani s naseljem (npr. frankapanski Modruš i Slunj).⁴⁹ Osobita pozornost pri izgradnji burgova pridavala se njihovim ulazima kao najranjivijim dijelovima građevine. Ulazi mogu biti: jednostavni otvori u zidinama s ili bez mosta ispred, uz branič-kulu, zaklonjeni, kroz ulaznu kulu ili između dviju kula, s posebnom utvrdom – barbakanom.⁵⁰ Zidovi, koji čine burg zatvorenim cjelinom prikladnom za obranu, zidani su kamenom i opekom, a njihovi vrhovi (braništa) mogli su biti zaključeni kruništem i otvorima za obranu.⁵¹

Donjon (branič-kula; utočišna kula) kao »srce burga« namijenjen je prvenstveno obrani i sigurnosti, no mogao je služiti i za stanovanje. Branič-kule smještene na ulazu u burg usto su isticale i status svojih vlasnika.⁵² Isključivo stanovanju bili su namijenjeni palasi – o čijoj su reprezentativnoj namijeni svjedočili elementi poput kamina, većih i ostakljenih prozora, a ponekad i zidnih oslika.⁵³ Tijekom XIV. stoljeća rastu važnost i veličina stambenih objekata u burgovima, a primjer kasnijega razvoja je i palas koji je sredinom XVI. stoljeća u (do tada frankapanskom) Ozlju dao urediti Nikola IV. Zrinski.⁵⁴ Burg je često sadržavao i kapelu koja je bila građena kako bi predstavljala statusni simbol vlasnika ili kao posljedica udaljenog smještaja burga u odnosu na naselja ili župne crkve.⁵⁵ Tlocrtni oblici takvih kapela varirali su,⁵⁶ kao i njihovi položaji u odnosu na burgove – kapela je tako mogla biti: samostalna građevina, građevina u sklopu ostale arhitekture

⁴⁸ Usp. Zorislav Horvat, *Burgologija*, Zagreb: UPI-2M plus, 2014., str. 354.

⁴⁹ Isto, str. 41.

⁵⁰ Isto, str. 69.

⁵¹ Isto, str. 92.

⁵² Isto, str. 114, 117.

⁵³ Isto, str. 355.

⁵⁴ Isto, str. 148.

⁵⁵ Isto, str. 168.

⁵⁶ Isto, str. 169.

unutar burga, građevina smještena ili uz vanjske strane zidina burga ili u njegovom podnožju.⁵⁷ Prostorije unutar burga bile su namještene,⁵⁸ a najvažnije i oslikane.⁵⁹

12. Posjedi Bernardina i Krste I. Frankapana

Klara Macolić, Željka Sivar

Nakon pada Bosne 1463. godine Osmalije počinju sve izravnije prijetiti frankapanskim posjedima. Usto Frankapani posjede gube i zbog nezahvalne pozicije između kralja Matije Korvina i Mletaka: Senj im oduzima hrvatsko-ugarski kralj (1469.), a Krk zaposjeda Mletačka Republika (1480.).⁶⁰ Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća Bernardin Frankapan (? , 1453. – ?, prije 5. VI. 1530.) svojim vojno-diplomatskim pothvatima štiti granice Hrvatske i susjednih zemalja. Svoju vojnu karijeru započinje uz bok ocu Stjepanu, a nju će nastaviti i Bernardinovi sinovi Krsto I., Ferdinand i Matija. Nakon teških gubitaka u Bitki na Krbavskom polju 1493. godine Bernardin sve veću pozornost pridaje osiguravanju svojih posjeda,⁶¹ stoga intenzivira obrambenu strategiju te pokreće snažnu građevinsku djelatnost. Utvrđuje posjede na strateški važnim mjestima, a glavna uporišta su Modruš – Ogulin – Ozalj – Vinodol.⁶² Bernardin je izgradnjom utvrda pokušao osigurati i trgovinske puteve. Unatoč stalnoj Osmanskoj opasnosti, nikada nije dobivao dovoljnu pomoć Kraljevstva ili stranih sila, no uspijevaio je održati gospodarstvo i obranu na prostoru između Vinodola i Pokuplja. Bernardin Frankapan nadživio je svu svoju djecu, među kojom se isticao upravo Krsto I. Frankapan. Krsto je u službi cara Maksimilijana dobio Novigrad u Istri i Postojnu, a kao miraz Apolonija Lang donosi mu gradove Pazin i Goricu.⁶³

⁵⁷ Isto, str. 168.

⁵⁸ Isto, str. 320.

⁵⁹ Isto, str. 317.

⁶⁰ Milan Kruhek, »Bernardin Frankopan krčki, senjski i modruški knez – posljednji modruški Europejac hrvatskoga srednjovjekovlja 1453. – 1529.«, u: *Modruški zbornik 3* (2009.), str. 233.

⁶¹ Isto, str. 231.

⁶² Zorislav Horvat, »Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana«, u: *Modruški zbornik 3* (2009.), str. 243.

⁶³ Milan Kruhek, *Knezovi Modruški Bernardin i Krsto Frankopan: mačem i govorom za Hrvatsku*, Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2016., str. 112, 113.

Donjon - visoko srce burga

Dora Hornik
Ana-Marija Horvat

Burg je utvrđeno, na strateškom mjestu podignuto i teško dostupno plemićko prebivalište čije su se značajke mijenjale tijekom stoljeća. Prema vrsti terena na kojem su podizani burgovi mogu biti gorski, ravničarski, vođeni te burgovi povezani s naseljem (npr. frankapanski Modruš i Slunj). Osobita pozornost pri izgradnji burgova pridavala se njihovim ulazima kao najranjivijim dijelovima građevine. Ulazi mogu biti: jednostavni otvori u zidinama s ili bez mosta ispred, uz branič-kulu, zaklonjeni, kroz ulaznu kulu ili između dviju kula, s posebnom utvrdom – barbakanom. Zidovi, koji čine burg zatvorenom cjelinom prikladnom za obranu, zidani su kamenom i opekom, a njihovi vrhovi (braništa) mogli su biti zaključeni kruništem i otvorima za obranu.

Donjon (branič-kula; utočna kula) kao »srce burga« namijenjen je prvenstveno obrani i sigurnosti, no mogao je služiti i za stanovanje. Branič-kule smještene na ulazu u burg usto su isticale i status svojih vlasnika. Isključivo stanovanju bili su namijenjeni palasi – o čijoj su reprezentativnoj namjeni svjedočili elementi poput kamina, većih i ostakljenih prozora, a ponekad i zidnih oslika. Tijekom XIV. stoljeća rastu važnost i veličina stambenih objekata u burgovima, a primjer kasnijega razvoja je i palas koji je sredinom XVI. stoljeća u (do tada frankapanskom) Ozlju dao urediti Nikola IV. Zrinski. Burg je često sadržavao i kapelu koja je bila građena kako bi predstavljala statusni simbol vlasnika ili kao posljedica udaljenog smještaja burga u odnosu na naselja ili župne crkve. Tlocrtni oblici lakvih kapela varirali su, kao i njihovi položaji u odnosu na burgove – kapela je tako mogla biti: samostalna građevina, građevina u sklopu ostale arhitekture unutar burga, građevina smještena ili uz vanjske strane zidina burga ili u njegovom podnožju. Prostorije unutar burga bile su namještene, a najvažnije i oslikane.

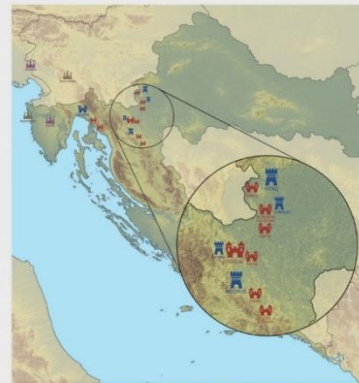

Brinje, burg Sokolac – pogled na donjon i kapelu
(foto: T. Trška)

Posjedi Bernardina i Krstea I. Frankapana

Klara Macolić
Željka Sivar

Nakon pada Bosne 1463. godine Osmanlije počinju sve izravnije prijetiti frankapanskim posjedima. Usto Frankapani gube posjede i zbog nezalvalne pozicije između kralja Matije Korvina i Mletaka: Senj im oduzima hrvatsko-ugarski kralj (1469.), a Krk zaposjeda Mletačka Republika (1480.). Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća **Bernardin Frankapan** (? 1453. – ?, prije 5. VI. 1530.) svojim vojno-diplomatskim pothvatima, štiti granice Hrvatske i susjednih zemalja. Svoju vojnu karijeru započinje uz bok ocu Stjepanu, a nju će nastaviti i Bernardinovi sinovi **Krsto I.**, Ferdinand i Matija. Nakon teških gubitaka u Bitki na Kravskom polju 1493. godine Bernardin sve veću pozornost pridaje osiguravanju svojih posjeda, stoga intenzivira obrambenu strategiju te pokreće snažnu građevinsku djelatnost. Utvrđuje posjede na strateški važnim mjestima, a glavna uporišta su Modruš – Ogulin – Ozalj – Vinodol. Bernardin je izgradnjom utvrda pokušao osigurati i trgovinske puteve. Unatoč stalnoj osmanskoj opasnosti, nikada nije dobio dovoljnu pomoć Kraljevstva ili stranih sila, no uspio je održati gospodarstvo i obranu na prostoru između Vinodola i Pokuplja. Bernardin Frankapan nadživio je svu svoju djecu, među kojom se isticao upravo Krsto I. Frankapan. Krsto je u službi cara Maksimilijana dobio Novigrad u Istri i Postojnu, a kao miraz Apolonija Laug donosi mu gradove Pazin i Goricu.

Glavna uporišta: Modruš → Ogulin → Ozalj → Vinodol

- Kule koje Bernardin Frankapan iznova gradi na svojim posjedima.
- Posjedi na kojima Bernardin Frankapan ojačava postojeće burgove.
- Posjedi koje Krsto Frankapan dobiva ženidbom za Apoloniju Laug.
- Posjedi koje Krsto Frankapan dobiva službom za cara Maksimilijana.

Karta posjeda Bernardina i Krste I. Frankapana
(izradile: K. Macolić i Ž. Sivar)

Slika 11. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

13. Predgovor Njemačko-rimskoga brevijara

Prijevod s njemačkoga jezika: Marija Obuljen

»U čast Presvetom, Nestvorenom, Svevišnjem i Nedjeljivom Trojstvu, Bogu Oca, Bogu Sina i Bogu Duha Svetoga i preblašenoj Djevici Mariji, čistoj Bogorodici, te svima svetima je ovaj svake pohvale vrijedan časoslov koji sadrži sedam časova, preveden s latinskoga na njemački jer ne vlada svatko umijećem latinskoga jezika, a da mlade žene taj jezik uče, nije običaj ni u Njemačkoj. Tako velik broj pobožnih ljudi ne može po vlastitoj želji obavljati svoju pobožnost jer ne mogu srcem ćutjeti ono što im usta izgovaraju. Stoga je, u svrhu veličanja slave Božje, da bi se ispravila ta greška, napravljen i uzvišen ovaj Rimski brevijar preveden s latinskoga na svima dobro razumljiv njemački, a sve prema uredbi Rimske Crkve. Dan je tiskati u četiri stotine primjeraka i izdan je o trošku velikoga gospodina plemenitoga roda Krste Frankapana, kneza i grofa od Senja, Krka i Modruša, i njegove milostive supruge, gospe Apolonije, i to u ono vrijeme kada je Njegova Visost, najsilniji i nepobjedivi knez i visoki gospodin Maksimilijan, rimski car, vodio rat protiv mletačkoga Senata. U službi Njegovog Carskog Veličanstva slavni je grof čuvao granice i štitio pogranična naselja, a za vrijeme službe nezgodno je pao s konja i ozlijedio se te ga je zbog toga uhvatila mletačka vojska između Gradiške i Gorice i odvela u Veneciju gdje su ga držali u tamnici, to jest zatvoru imena Torresella. Od petoga dana mjeseca lipnja ljeta 1514. pa do zadnjega dana mjeseca listopada ljeta 1518. vrijeme je koje je njegov plemeniti rod proveo u zatvoru. Zaključno s današnjim danom to broji pedeset i tri mjeseca manje pet dana, a još uvijek je u zatvoru. Za to vrijeme je cijenjena grofica vjerno podupirala svog milostivog supruga boravivši i živjevši, uz dozvolu mletačke vlasti, dvadeset i dva mjeseca u strogo čuванom zatvoru. Stoga je više puta spomenutom grofu i grofici najveća molba i htijenje da po Božjoj volji svi zajedno koji uživaju Božju milost, a i svatko ponaosob, mole ovu dragocjenu i korisnu molitvu i da u svojoj pobožnosti posvećenoj Svevišnjem Vječnom Božjem Visočanstvu ne zaborave na njih dvoje, oprost njihovih grijeha, dar Božje milosti, izvršenje zatvorske kazne i vječni raj svim dušama koje vjeruju u Krista. Amen.«

14. Pogovor Njemačko-rimskoga brevijara

Prijevod s njemačkoga jezika: Marija Obuljen

»Svršetak njemačko-rimskoga brevijara, koji je iz latinsko-rimskoga brevijara preveden na pravi pučki njemački jezik (o trošku gore spomenutoga plemenitoga gospodina visokoga roda Krste Frankapana, kneza i grofa od Senja, Krka i Modruša koji je pripravio, uredio i dao tiskati zajedno sa svojom preslavnom milostivom vjenčanom suprugom, gospođom Apolonijom, preslavnom i prečasnom kneginjom Frankapan). S velikim ga je marom ispravio, označio i na taj način uredio i pobožni duhovni brat Jakob Wyg iz reda bosonogih redovnika iz Kolmara. U Veneciji ga je tiskao te stručno i vrijedno dovršio časni majstor Gregorius de Gregoriis godine tisuću pet stotina i osamnaeste, zadnjega dana mjeseca listopada, po rođenju našega Gospodina Krista. Zato hvalimo i slavimo Nestvoreno, Nedokučivo, Svemoćno i Presveto Trojstvo, Boga Oca, Boga Sina i Boga Duha Svetoga, koji jest, koji je bio i koji će biti, kome neka bude slava i hvala na vijeke vjekova. Amen.«

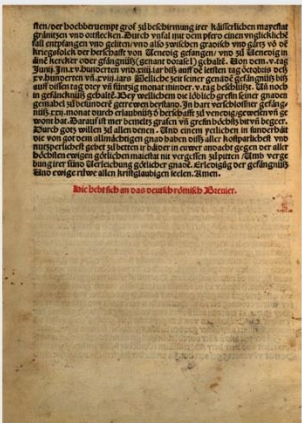
Predgovor Njemačko-rimskoga brevijara

U čast Presvetom, Nestvorenom, Svevišnjem i Nedjeljivom Trojstvu, Bogu Oca, Bogu Sina i Bogu Duha Svetoga i preblašenoj Djevici Mariji, čistoj Bogorodici, te svima svelima je ovaj svake pohvale vrijedan časoslov koji sadrži sedam časova, preveden s latinskoga na njemački jer ne vlada svatko umijećem latinskoga jezika, a da mlade žene taj jezik uče, nije običaj ni u Njemačkoj. Tako velik broj pobožnih ljudi ne može po vlastitoj želji obavljati svoju pobožnost jer ne mogu srećem čutjeti ono što im usta izgovaraju. Stoga je, u svrhu veličanja slave Božje, da bi se ispravila ta greška, napravljen i uzvišen ovaj Rimski brevijar preveden s latinskoga na svima dobro razumljiv njemački, a sve prema uredbi Rimске Crkve. Dan je tiskati u četiri stotine primjeraka i izdan je o trošku velikoga gospodina plemenitoga roda Krste Frankapana, kneza i grofa od Senja, Krka i Modruša, i njegove milostive supruge, gospe Apolonije, i to u ono vrijeme kad je Njegova Visost, najslasniji i nepobjedivi knez i visoki gospodin Maksimilijan, rimski car, vodio rat protiv mletačkoga Senata. U službi Njegovog Carskog Veličanstva slavni je grof čuvao granice i štito pogranična naselja, a za vrijeme službe nezgodno je pao s konja i ozlijedio se te ga je zbog toga ulovila mletačka vojska između Gradiške i Gorice i odvela u Veneciju gdje su ga držali u tamnici, to jest zatvoru imena Torresella. Od petoga dana mjeseca lipnja leta 1514. pa do zadnjega dana mjeseca listopada leta 1518. vrijeme je koje je njegov plemeniti rod proveo u zatvoru. Zaključno s današnjim danom to broji pedeset i tri mjeseca manje pet dana, a još uvijek je u zatvoru. Za to vrijeme je cijena grofa vjerno podupirala svog milostivog supruga boravivši i živjevši, uz dozvolu mletačke vlasti, dvadeset i dva mjeseca u strogo čuvanom zatvoru. Stoga je više puta spomenutom grofu i grofici najveća molba i htijenje da po Božjoj volji svi zajedno koji uživaju Božju milost, a i svatko ponasob, mole ovi dragocjenu i korisnu molbiti i da u svojoj pobožnosti posvećenju Svevišnjem Vječnom Božjem Visočanstvu ne zaborave na njih dvojce, oprost njihovih grijeha, dar Božje milosti, izvršenje zatvorske kazne i vječni raj svim dušama koje vjeruju u Krista. Amen.»

Pogovor Njemačko-rimskoga brevijara

Svršetak njemačko-rimskoga brevijara, koji je iz latinsko-rimskoga brevijara preveden na prvi put na njemački jezik (o trošku gore spomenutoga plemenitoga gospodina visokoga roda Krste Frankapana, kneza i grofa od Senja, Krka i Modruša koji je priprevio, uredio i dao tiskati zajedno sa svojom preslavnom milostivom vjenčanom suprugom, gospodom Apolonijom, preslavnom i precasnom kneginjom Frankapani). S velikim ga je marom ispravio, označio i na taj način uredio i pobožni brat Jakob Wyg iz reda bosonoznih redovnika iz Kolnara. U Veneciji ga je tiskao te stručno i vrijedno dovršio casnii majstor Gregorius de Gregoriis godine tisuću pet stolina i osamnaeste, zadnjega dana mjeseca listopada, po rođenju našega Gospodina Krista. Zato hvalimo i slavimo Nestvoreno, Nedokučivo, Svemoćno i Presveto Trojstvo, Boga Oca, Boga Sina i Boga Duha Svetoga, koji jest, koji je bio i koji će biti, kome neka bude slava i hvala na vjeki vjekova. Amen.»

Prijevod s njemačkoga jezika
Marija Obuljen

Njemačko-rimski brevijar, Venecija, 1518.,
Predgovor, fol. A1r - A1v

Njemačko-rimski brevijar, Venecija, 1518.,
Pogovor, fol. 620v

Slika 12. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

15. Impressum izložbe i zahvale

Izložba *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.)*

500 godina

400 primjeraka

1 obljetnica

Projekt studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
16. – 28. siječnja 2019.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Projekt je nastao u okviru izbornoga kolegija diplomskoga studija povijesti umjetnosti
»Frankapani kao naručitelji« (modul Umjetnost renesanse i baroka), u suradnji s Odsjekom za
germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

autori tekstova:

Monica Antolović, Jelena Barić, Asja Bedić, Maša Buranji, Sanja Delić, Petra Galović, Dora
Hornik, Ana-Marija Horvat, Saranda Kadria, Margareta Kušanić, Klara Macolić, Janko
Matošević, Iva Neljak, Karla Papeš, Ozana Perković, Željka Sivar, Tena Starčević, Franka
Šimović, Petra Štefičar, Ana Trajanov, Nikola Trstenjak

prijevod s njemačkoga jezika:

Marija Obuljen

model donjona:

Jelena Barić

portret Krste I. Frankapana:

Mihael Bađun (ALU)

portret Apolonije Lang:

Tea Bošnjaković (ALU)

Video »Terenska nastava iz kolegija *Frankapani kao naručitelji*«

autorica: Karla Taradi

trajanje: 00:06:33

datum: subota, 17. studenoga 2018.

kamera: Canon EOS 70D, objektivi Canon EF 50mm f/1.8 STM; Tamron SP AF 17-50mm f/2.8

mentori:

dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof., Antonela Konjevod, viša lektorica, dr. sc. Danko Šourek, doc.,

dr. sc. Tanja Trška, doc.

lektura:

Asja Bedić, Karla Papeš

dizajn:

Leopold Rupnik

tisak:

DigitalPrint d.o.o., Zagreb

Zahvaljujemo svima koji su pomogli u pripremi materijala i realizaciji izložbe, posebno:

dr. sc. Irena Galić Bešker, voditeljica Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Sanja Kovačević, dipl. knjižničarka, Zbirka za slavensku filologiju (kroatistika, južna slavistika) Knjižnice Filozofskoga fakulteta

dr. sc. Željka Miklošević, Katedra za muzeologiju, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Marinka Mužar, stručna savjetnica – konzervatorica, Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Karlovcu

Borivoj Popovčak, upravitelj Strossmayerove galerije starih majstora HAZU

Pavlinski samostan Svetice

Uz studentske tekstove reproducirane su fotografije primjerka *Njemačko-rimskoga brevijara* iz Österreichische Nationalbibliothek u Beču (Sammlung von Handschriften und alten Drucken, sign. 22.E.23).

Fotografije uz koje nije naveden autor dostupne su za slobodno korištenje pod licencom Creative Commons.

Troškovi istraživanja koja su prethodila izložbi dijelom su podmireni sredstvima za financiranje znanstvene djelatnosti (potpora Sveučilišta u Zagrebu).

Uz zahvalnost svima koji su pomogli u realizaciji izložbe, studenti posebnu zahvalu duguju mentorima dr. sc. Sanji Cvetnić, red. prof., dr. sc. Danku Šoureku, doc. i dr. sc. Tanji Trški, doc. – za svu pomoć, savjete, strpljenje, odvojeno vrijeme i poticanje istraživačkoga duha i ljubavi prema struci.

Izložba
Deutsch-römisches
Brevier (1518. –
2018.)

500 godina
400 primjeraka
1 obljetnica

Projekt studenata
Odsjeka za povijest
umjetnosti
Filozofskoga
fakulteta Sveučilišta
u Zagrebu

16. – 28. siječnja
2019.

Projekt je nastao u okviru izbornoga kolegija diplomskoga studija povijesti umjetnosti »Frankapani kao naručitelji« (modul Umjetnost renesanse i baroka), u suradnji s Odsjekom za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Autori tekstova

Monica Antolović, Jelena Barić, Asja Bedić, Maša Buranji, Sanja Delić, Petra Galović, Dora Hornik, Ana-Marija Horvat, Saranda Kadria, Margareta Kušanić, Klara Macolić, Janko Matošević, Iva Neljak, Karla Papeš, Ozana Perković, Željka Sivar, Tena Starčević, Franka Šimović, Petra Štefćar, Ana Trajanov, Nikola Trstenjak

Prijevod s njemačkoga jezika

Marija Obuljen

Model donjona

Jelena Barić

Portret Krste I. Frankapana

Mihael Bađun (ALU)

Portret Apolonije Lang

Tea Bošnjaković (ALU)

Video »Terenska nastava iz kolegija *Frankapani kao naručitelji*«

autorica: Karla Taradi

trajanje: 00:06:33

datum: subota, 17. studenoga 2018.

kamera: Canon EOS 70D, objektivni Canon EF 50mm f/1.8 STM; Tamron SP AF 17-50mm f/2.8

Mentori

dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof., Antonela Konjevod, viša lektorica, dr. sc. Danko Šourek, doc., dr. sc. Tanja Trška, doc.

Lektura

Asja Bedić, Karla Papeš

Dizajn

Leopold Rupnik

Tisak

DigitalPrint d.o.o., Zagreb

Zahvaljujemo svima koji su pomogli u pripremi materijala i realizaciji izložbe, posebno:

dr. sc. Irena Galić Bešker, voditeljica Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Sanja Kovačević, dipl. knjižničarka, Zbirka za slavensku filologiju (kroatistika, južna slavistika) Knjižnice Filozofskoga fakulteta

dr. sc. Željka Miklošević, Katedra za muzeologiju, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Marinka Mužar, stručna savjetnica – konzervatorica, Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Karlovcu

Borivoj Popovčak, upravitelj Strossmayerove galerije starih majstora HAZU

Pavlini samostan Svetice

Uz studentske tekstove reproducirane su fotografije primjerka *Njemačko-rimskoga brevijara* iz Österreichische Nationalbibliothek u Beču (Sammlung von Handschriften und alten Drucken, sign. 22.E.23).

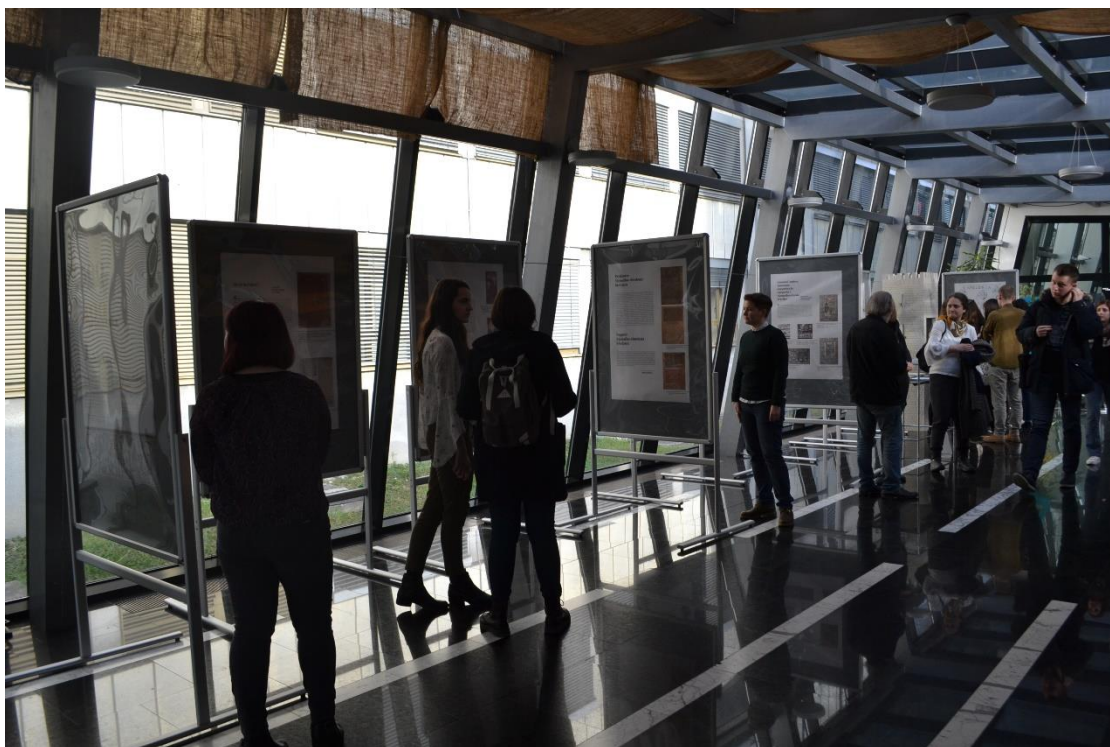
Fotografije uz koje nije naveden autor dostupne su za slobodno korištenje pod licencom Creative Commons.

Troškovi istraživanja koja su prethodila izložbi djelom su podmireni sredstvima za financiranje znanstvene djelatnosti (potpora Sveučilišta u Zagrebu).

Slika 13. Izložbeni plakat s impressumom i zahvalama (dizajn: Leopold Rupnik)

Slika 14 i 15. Otvorenje izložbe *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.)* (foto: Dunja Vincetić)

Slika 16 i 17. Otvorenje izložbe *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.)* (foto: Dunja Vincetić)

Slika 18 i 19. Otvorenje izložbe *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.)* (foto: Dunja Vincetić)

Slika 20 i 21. Isječci iz videa »Terenska nastava iz kolegija *Frankapani kao naručitelji*« (snimila: Karla Taradi)

Literatura

1. Babić, Dragomir, »O Historijskom romanu 'Vuci' Milutina Cihlara Nehajeva«, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 9 (1982.), str. 372-376.
2. [Dešić, Nikola] *Hortulus animae: v komse vzdarxuyu vre Suete gospogie po obicayuu Suete Rymske Crykque, s mnogimi deuotnimi mollituami*, Patauio: Excudebat Gratosus Perchacinus, 1560.
3. *Deutsches Breviarium für Kaiser Friedrich III., Sommerteil*, nakon 1465., rukopis na pergameni, München, Bayerische Staatsbibliothek, sign. BSB Cgm 68.
4. Dulibić, Ljerka, Pasini Tržec, Iva, »Slike starih majstora u Strossmayerovoj zbirci nabavljene posredstvom kanonika Nikole Voršaka u razdoblju od 1869. do 1880.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 35 (2011.), str. 207-220.
5. Dulibić, Ljerka, Pasini Tržec, Iva, Popovčak, Borivoj, *Strossmayerova galerija starih majstora – odabrana djela*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2013.
6. Gašparović, Darko, »Povratak kolektivnom pamćenju«, u: Henry Thode, *Frankopanov prsten: doživljaj*, prev. Ivo Horvat, Biblioteka pretisaka, knj. 1, Rijeka: Matica hrvatska, 1992.; faks. pretisak izd. Zagreb: Hrvatsko izdavalačko bibliografsko društvo, 1944.
7. Grabar, Biserka, »Tiskani glagoljski Baromićev brevijar«, u: *Slovo* 34 (1984.), str. 159-180.
8. Horvat, Zorislav, *Burgologija*, Zagreb: UPI-2M plus, 2014.
9. Horvat, Zorislav, »Fortifikacijska djelatnost Bernandina Frankopana«, u: *Modruški zbornik* 3 (2009.), str. 237-286.
10. Jurković, Ivan, »O grbovima u molitvenicima koje su 1518. u Veneciji dali tiskati Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog«, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 35 (2017.), str. 61-84.
11. Kečkemet, Duško, *Ivan Rendić. Život i djelo*. Supetar: Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu Supetar, 1969.

12. Klaić, Vjekoslav, *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva: Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1901.
13. Knežević, Snješka, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb: Školska knjiga, 1996.
14. Kruhek, Milan, *Knezovi Modruški Bernardin i Krsto Frankopan: Mačem i govorom za Hrvatsku*, Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2016.
15. Kruhek, Milan, »Bernardin Frankopan krčki, senjski i modruški knez – posljednji modruški Europejac hrvatskoga srednjovjekovlja 1453. – 1529.«, u: *Modruški zbornik* 3 (2009.), str. 187-235.
16. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990. [1979.]
17. Matijašević, Marija, »Poprsje Krste I. Frankapana kipara Ivana Rendića na zagrebačkom Zrinjercu«, u: *Modruški zbornik* 11/12 (2018.), str. 41-48.
18. Nazor, Anica, *Ja slovo znajući govorim*, Zagreb: Erasmus naklada, 2008.
19. Nehajev, Milutin, *Vuci. O četiristotoj obljetnici smrti Krste Frankopana, kneza krčkog, senjskog i modruškog*, Zagreb: Izdanje »Matice Hrvatske«, 1928.
20. *Opći religijski leksikon*, (ur.) Adalbert Rebić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2002.
21. Ratkovčić, Rosana, »Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Sveticama«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 35 (2008.), str. 195-209.
22. Strčić, Petar, »Frankapanik«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, (ur.) Trpimir Macan, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998., str. 387-398.
23. Šercer, Marija, »Žene Frankopanke«, u: *Modruški zbornik* 4/5 (2011.), str. 21-81.
24. Štefanić, Vjekoslav, »Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz godine 1491. Prilog izučavanju glagoljaškog kalendara«, u: *Rad JAZU*, knj. 285, Odjel za filologiju, knj. 2 (1951.), str. 53-93.

25. Thode, Henry, *Frankopanov prsten: doživljaj*, prev. Ivo Horvat, Biblioteka pretisaka, knj. 1, Rijeka: Matica hrvatska, 1992.; faks. pretisak izd. Zagreb: Hrvatsko izdavačko bibliografsko društvo, 1944.

26. Tomić, Marijana, *Hrvatskoglagojski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.

27. Zlamalik, Vinko, *Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.

Mrežni izvori

1. »Frankapan (Frankopan)«, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20427> (pregledano 15. ožujka 2019.)

2. Geni: A MyHeritage Company, <https://www.geni.com/people/Isotta-d-Este-e-di-Modena/6000000008743123638> (pregledano 23. prosinca 2018.)

3. *German masters of the nineteenth century: paintings and drawings from the Federal Republic of Germany*, katalog izložbe (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2.5.-5.7.1981.), (ur.) John P. O'Neill, New York: The Metropolitan Museum of Art, <http://libmma.contentdm.oclc.org/cdm/compoundobject/collection/p15324coll10/id/71300> (pregledano 20. prosinca 2018.).

4. Hampel Auction, *Friedrich von Puteani*, <https://www.hampel-auctions.com/a/Friedrich-von-Puteani-1849-Prag-1917-Muenchen-Maler-der-Muenchener-Schule-Schueler-von-Wilhelm-Diez-ab-1883-in-Venedig-ansaessig-Gemaelde-seiner-Hand-ehemals-in-der-Galerie-Thannhauser-vertreten.html?a=56&s=68&id=42569&acl=550725> (pregledano 20. prosinca 2018.).

5. Henry Thode, *Der Ring des Frangipani: ein Erlebniss*, Frankfurt am Main: 1901., III. izdanje [I. izdanje 1895.], <https://archive.org/details/derringdesfrang00thodgoog> (pregledano 20. prosinca 2018.).

6. Henry Thode, *Frangipani's Ring. An Event in the Life of Henry Thode*, London: 1900., <https://archive.org/details/frangipanising00lgoog> (pregledano 20. prosinca 2018.).
7. Natalie Lussey, »Staying Afloat: The Vavassore Workshop and the Role of the Minor Publisher in Sixteenth Century Venice«, u: *Kunsttexte.de*, 2, 2017., s. p., http://www.kunsttexte.de/index.php?id=56&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Buuid%5D=24bf3b10-5857-415f-9d62-0322b21b4c9b&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Baction%5D=showItem&tx_zjdspaceviewer_viewer%5Bcontroller%5D=Viewer&cHash=2410df8f01089f29a8626922d2663c4f (pregledano 20. prosinca 2018.).
8. Strčić, Petar, »FRANKAPAN, Krsto I. Brinjski (Frangapan, de Frangepanibus; Christophorus)«, u: Hrvatski biografski leksikon, (ur.) Nikša Lučić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (pregledano 12. prosinca 2018.).
9. Trevor Dean, »Ercole I. d'Este«, u: *Dizionario biografico degli italiani*, sv. 43 (1993.); mrežno izdanje: [http://www.treccani.it/enciclopedia/ercole-i-d-este-duca-di-ferrara-modena-e-reggio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/ercole-i-d-este-duca-di-ferrara-modena-e-reggio_(Dizionario-Biografico)/) (pregledano 23. prosinca 2018.)
10. The J. Paul Getty Museum: Collection, <http://www.getty.edu/art/collection/artists/19090/matteo-da-milano-italian-active-1492-1523/> (pregledano 23. prosinca 2018.)

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Uvodni plakat izložbe (dizajn: Leopold Rupnik)

Slika 2. Mihael Bađun, *Krsto I. Frankapan*, autorski crtež izrađen prema drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*

Slika 3. Tea Bošnjaković, *Apolonia Lang od Wellenburga*, autorski crtež izrađen prema drvorezu u *Njemačko-rimskom brevijaru*

Slike 4-12. Izložbeni plakat s tekstom i ilustracijama (dizajn: Leopold Rupnik)

Slika 13. Izložbeni plakat s impressumom i zahvalama (dizajn: Leopold Rupnik)

Slike 14-19. Otvorenje izložbe *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.)* (foto: Dunja Vincetić)

Slike 20 i 21. Isječci iz videa »Terenska nastava iz kolegija *Frankapani kao naručitelji*« (snimila: Karla Taradi)

Sažetak

Autori:

Monica Antolović, Mihael Bađun, Jelena Barić, Tea Bošnjaković, Asja Bedić, Maša Buranji, Sanja Delić, Petra Galović, Dora Hornik, Ana-Marija Horvat, Saranda Kadria, Margareta Kušanić, Klara Macolić, Janko Matošević, Iva Neljak, Marija Obuljen, Karla Papeš, Ozana Perković, Leopold Rupnik, Željka Sivar, Tena Starčević, Franka Šimović, Petra Štefičar, Karla Taradi, Ana Trajanov, Nikola Trstenjak

Naslov rada:

Izložba *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.) 500 godina 400 primjeraka 1 obljetnica*

Njemačko-rimski brevijar, tiskan u Veneciji 1518. godine, okosnica je studentskog projekta predstavljena u ovome radu. U obliku kraćih tekstova za izložbu su obrađene pod teme koje ukazuju na njegovo značenje unutar hrvatske i europske baštine, značenje njegovih naručitelja Krste I. Frankapana i Apolonije Lang od Wellenburga te cjelokupne obitelji Frankapan. Naime, ovaj brevijar, iako iznimno važan (prvi tiskani cjelokupni Rimski brevijar na njemačkom jeziku!), samo je jedan od vrijednih kulturnih doprinosa te obitelji. Kako bismo posjetiteljima približili kontekst vremena u kome je brevijar nastao u sklopu izložbe je dan osvrt na prve hrvatske tiskane brevijare, a istaknuti su i drugi europski naručitelji brevijara toga doba te burg i pripadajući mu *donjon* kao tadašnja tipična plemićka prebivališta. Uz drvorez *Krunjenja Bogorodice* iz *Njemačko-rimskog brevijara* predstavljeni su i njegov drvorezac, Giovanni Andrea Vavassore, i izdavač, Gregorius de Gregoriis, predgovor i pogovor prevedeni s izvornika, životopisi i grbovi naručitelja te odjeci ove neobične izdavačke avanture u hrvatskoj i svjetskoj književnosti.

Ključne riječi: brevijar, Krsto I. Frankapan, Apolonija Lang od Wellenburga, Gregorius de Gregoriis, Giovanni Andrea Vavassore

Summary

Authors:

Monica Antolović, Mihael Bađun, Jelena Barić, Tea Bošnjaković, Asja Bedić, Maša Buranji, Sanja Delić, Petra Galović, Dora Hornik, Ana-Marija Horvat, Saranda Kadria, Margareta Kušanić, Klara Macolić, Janko Matošević, Iva Neljak, Marija Obuljen, Karla Papeš, Ozana Perković, Leopold Rupnik, Željka Sivar, Tena Starčević, Franka Šimović, Petra Štefičar, Karla Taradi, Ana Trajanov, Nikola Trstenjak

Title:

Exhibition *Deutsch-römisches Brevier (1518. – 2018.) 500 years 400 copies 1 anniversary*

The central theme of the student research and exhibition project is the *Deutsch-römisches Brevier* (Roman Breviary in German language), published in Venice in 1518. The exhibition included short study texts related to different aspects of the Breviary and its importance in Croatian and European cultural heritage, to its commissioners Krsto I Frankapan and Apolonia Lang of Wellenburg, as well as to the entire Frankapan family. Its importance, among other things, lies in the fact that it was the first complete Roman breviary printed in German language, and it remains one of the important testimonies of cultural patronage of this noble family. In order to illustrate the historical context of the Breviary, the exhibition included survey texts on the earliest printed breviaries in Croatia, examples of other European commissions of breviaries, and the castle (*burg*) with its keep (donjon) as typical residential structures of the nobility of the period. Individual short studies presented the woodcut illustration of the *Coronation of the Virgin* and its author Giovanni Andrea Vavassore and publisher Gregorius de Gregoriis, Croatian translations of the Breviary's foreword and afterword, and discussed biographies and coats of arms of the commissioners, as well as the reflections of this singular editorial adventure in Croatian and European literature.

Key words: breviary, Krsto I Frankapan, Apolonia Lang of Wellenburg, Gregorius de Gregoriis, Giovanni Andrea Vavassore

Životopisi autora izložbe

Monica Antolović rođena je 1996. godine u Rijeci. Preddiplomski studij filozofije i povijesti umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Trenutno je studentica prve godine diplomskog studija jednopredmetne povijesti umjetnosti, modul Moderna i suvremena umjetnost, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Mihael Bađun rođen je 1996. godine u Varaždinu. Trenutno je polaznik prve godine diplomskog studija likovne kulture na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, u klasi profesorice Ines Krasić. Do sada je izlagao na dvije samostalne te desetak grupnih likovnih izložbi u Hrvatskoj.

Jelena Barić rođena je 1991. godine u Karlovcu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završava preddiplomski smjer na Odsjeku za kroatistiku i Odsjeku za povijest umjetnosti. Na diplomskom studiju na Odsjeku za informacijske znanosti upisuje smjer Muzeologija i upravljanje baštinom, a na Odsjeku za povijest umjetnosti odabire modul Umjetnost renesanse i baroka.

Asja Bedić rođena je 1996. godine u Čakovcu. Studentica je pete godine povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Tea Bošnjaković rođena je 1995. godine u Neuenbürgu, u Njemačkoj. Studentica je druge godine diplomskog studija likovne kulture. Izlagala je na skupnim izložbama: Knjigom ka kulturi zdravlja, ZIKZ (2016.), Umjetnošću za zdravlje hrvatskih branitelja, Arty Party (2018.).

Maša Buranji rođena je 1994. godine u Zagrebu. Nakon završene jezične gimnazije upisuje Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu gdje je trenutno na prvoj godini diplomskog studija povijesti umjetnosti, na modulu Umjetnosti antike i srednjeg vijeka, i fonetike na smjeru Govorništvo.

Sanja Delić rođena je 1989. godine u Vinkovcima. Studentica je druge godine dvopredmetnog diplomskog studija povijesti umjetnosti i portugalskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sudjelovala je u organizaciji VII. Međunarodnog kongresa studenata povijesti umjetnosti, održanoga u Zagrebu u studenom 2018. godine.

Petra Galović rođena je 1996. godine u Zagrebu. Studentica je prve godine diplomskog studija povijesti umjetnosti i komparativne književnosti. Urednica je web-portala Kulturflux, piše filmske kritike za *Hrvatski filmski ljetopis* te kurira izložbe suvremene umjetnosti.

Dora Hornik rođena je 1995. godine u Zagrebu. Studentica je prve godine diplomskog studija etnologije i kulturne antropologije te istraživačkog smjera povijesti umjetnosti (modul Konzervatorstvo) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Ana-Marija Horvat rođena je 1995. godine u Čakovcu. Studentica je druge godine diplomskog studija znanstvenog smjera sociologije i istraživačkog smjera povijesti umjetnosti (modul Umjetnost renesanse i baroka) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Saranda Kadria rođena je 1993. godine u Playas de Rosaritu, Baja California, Meksiko. Studentica je pete godine povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Preddiplomski studij filozofije i povijesti umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Margareta Kušanić rođena je 1992. godine u Sisku. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisuje povijest umjetnosti i etnologiju i kulturnu antropologiju, a na prvoj godini diplomskog studija, akademske godine 2018./2019., odabire modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka na Odsjeku za povijest umjetnosti.

Klara Macolić rođena je 1994. godine u Varaždinu. Godine 2017. završila je preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti i povijesti na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Studentica je druge godine diplomskog studija povijesti umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, modul Konzervatorstvo.

Janko Matošević rođen je 1996. godine u Zagrebu. Od 2015. godine studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te je 2018. godine završio preddiplomski studij povijesti umjetnosti i portugalskog jezika. Nakon toga upisuje diplomski studij povijesti umjetnosti te je trenutno student prve godine.

Iva Neljak rođena je 1993. godine u Zagrebu. Studentica je pete godine povijesti umjetnosti i komparativne književnosti, a tijekom preddiplomskog studija bila je u predsjedništvu Kluba studenata povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta (KSPUFF) u sklopu kojeg je sudjelovala u organizaciji izložbe i raznih praktikuma.

Marija Obuljen rođena je 1994. u Dubrovniku. Godine 2013. upisuje studij germanistike i francuskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Trenutno je na drugoj godini prevoditeljskog studija, a radi i kao nastavnik u centru za strane jezike Lingua Franca.

Karla Papeš rođena je 1995. godine u Zagrebu. Dvopredmetni studij povijesti umjetnosti i kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisala je 2013. godine. Akademske godine 2018./2019. upisala je drugu godinu diplomskog studija.

Ozana Perković rođena je 1993. godine u Zagrebu. Upisuje dvopredmetni studij na Filozofskom fakultetu – francuski jezik i povijest umjetnosti, a na prvoj godini diplomskog studija, akademske godine 2018./2019., odabire modul Konzervatorstvo na Odsjeku za povijest umjetnosti.

Leopold Rupnik rođen je 1993. godine u Koprivnici. Student je druge godine diplomskog studija nastavničkog smjera povijesti umjetnosti i germanistike. Znanstveni interesi uključuju feminističku umjetnost i epistemologiju, teoriju i filozofiju umjetnosti, socijalističku baštinu i kritičku pedagogiju.

Željka Sivar rođena je 1994. godine u Zagrebu. Po završetku opće gimnazije »X. gimnazija Ivan Supek« upisuje Filozofski fakultet u Zagrebu gdje je trenutno na prvoj godini diplomskog studija povijesti umjetnosti, s posebnim interesom za razdoblje renesanse i baroka.

Tena Starčević rođena je 1993. godine u Zagrebu gdje završava diplomski studij jednopredmetne povijesti umjetnosti. Temeljni interesi su joj usmjereni na modernu i suvremenu umjetnost te rad na mnogim izložbama. Tijekom studija se okušala u ulozi kustosice, organiziravši izložbu »Novi novi val«, a trenutno se nalazi na studentskoj razmjeni na Sveučilištu u Oslu.

Franka Šimović rođena je 1993. godine u Sisku. Studentica je prve godine diplomskog studija povijesti umjetnosti usmjerenog na umjetnost renesanse i baroka te muzeologije i upravljanja baštinom na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2017. godine zaposlena je u Gradskoj galeriji Striegl u Sisku, uz prethodno radno iskustvo u zagrebačkim galerijama.

Petra Štefičar rođena je 1995. godine u Varaždinu. Dvopredmetni preddiplomski studij povijesti i povijesti umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Trenutno je studentica prve godine dvopredmetnog diplomskog studija povijesti umjetnosti, modul

Konzervatorstvo, i informacijskih znanosti, smjer Muzeologija i upravljanje baštinom, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Karla Taradi rođena je 1996. godine u Čakovcu. Studentica je prve godine diplomskog studija nastavničkog smjera na Odsjeku za povijest umjetnosti i četvrte godine preddiplomskog studija na Odsjeku za filozofiju, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Ana Trajanov rođena je 1995. godine u Sisku. Studentica je pete godine povijesti umjetnosti i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Poseban interes pokazuje za umjetnost i kulturu talijanske renesanse.

Nikola Trstenjak rođen je 1996. godine u Beču, u Austriji. Student je četvrte godine germanistike (prevoditeljski smjer) i povijesti umjetnosti (istraživački smjer, modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka).